

VILNIAUS PEDAGOGINIS UNIVERSITETAS
PEDAGOGIKOS IR PSICHOLOGIJOS FAKULTETAS
ETIKOS KATEDRA

Rūta Marija Vabalaitė
HEGELIO ETIKA

Mokomasis-metodinis leidinys

Leidykla

Vilnius, 2004

UDK 17(091)
Va-03

Apsvarstyta ir rekomenduota spausdinti:

Vilniaus pedagoginio universiteto Pedagogikos ir psichologijos fakulteto Etikos katedros posėdyje 2004 m. birželio 24 d. (protokolas Nr. 4)

Vilniaus pedagoginio universiteto Pedagogikos ir psichologijos fakulteto tarybos posėdyje 2004 m. birželio 25 d. (protokolas Nr. 19)

Recenzavo:

VPU PPF Etikos katedros docentė dr. Loreta Anilionytė-Lozuraitienė

VPU PPF Etikos katedros docentė dr. Dalia Marija Stančienė

Mokomajame metodiniame leidinyje supažindinama su pagrindiniais Hegelio filosofijos, etikos ir ugdymo sampratos klausimais.

ISBN 9955-516-70-4

© Vilniaus pedagoginis universitetas, 2004

TURINYS

PRATARMĖ	5
EPOCHA IR ASMENYBĖ	6
FILOSOFIJOS YPATYBĖS	11
PAGRINDINĖS ETIKOS SĄVOKOS	23
DOROVĖS APRAIŠKŲ RAIDA.....	30
PAREIGA VISUOMENEI IR VALSTYBEI	42
ŠEIMOS ETIKA	46
UGDYMO SAMPRATA	51
SEMINARO UŽDUOTYS.....	56
HEGEL'S ETHICS	58

PRATARMĖ

Šios metodinės mokymo priemonės tikslas – padėti studijuojantiems pasirenkamąjį etikos kursą (16 val. auditorinio ir 28 val. savarankiško darbo) ir savarankiškomis XIX amžiaus etikos istorijos studijoms. Čia pateikiama glausta Georgo Wilhelmo Friedricho Hegelio filosofijos apžvalga, populiariausios jo idėjos, plėtotos vėlesnių filosofų veikaluose, išsamiau nagrinėjama filosofo etikos teorija.

Metodinę priemonę sudaro 8 skyreliai. Pirmajame studentai supažindinami su pagrindiniais Hegelio gyvenimo faktais, ypač daug dėmesio kreipiama į jo pedagoginę veiklą; antrajame – su pagrindiniais Hegelio veikalais ir juose išdėstyta filosofijos sistema; trečiajame nagrinėjamos pagrindinės etikos sąvokos, ketvirtajame – dorovės apraiškų raida, penktajame – etika ir politika bei valdininko profesinės etikos klausimai; šeštajame kalbama apie šeimos etiką, septintajame – apie ugdymo sampratą. Paskutiniame skyrelyje pateikiamos seminaro užduotys, kurių tikslas – padėti apmąstyti Hegelio etikos koncepciją. Siūlomi klausimai turi atkreipti dėmesį į svarbesnes svarstomų problemų detales. Nurodomi šaltiniai, kuriuose galima rasti medžiagos atsakymams. Klausimai ir šaltiniai vertintini kaip rekomendacijos. Studentai neturėtų tenkintis nurodytų veikalų ištraukomis ir iškeltų klausimų apmąstymu. Jie skatinami rasti jiems svarbias problemas ne vien nurodytuose šaltiniuose.

Papildomoms Hegelio teorijos studijoms po kiekvieno skyrelio nurodomi originalūs veikalai, vadovėliai, kritikos darbai. Juos galima rasti ir Vilniaus bibliotekose.

EPOCHA IR ASMENYBĖ

Vokiečių filosofas G. W. F. Hegelis – Napoleono, Goethe's ir Schillerio, Beethoveno, Fichte's, Schellingo, Hölderlino amžininkas, gimė 1770 metų rugpjūčio 27 dieną Štutgarte. Tėvas – izdo sekretorius. Motina mirė, kai berniukui tebuvo 14 metų. Be jo šeimoje augo sesuo Christiana, vėliau nusižudžiusi dėl psichinio sutrikimo, ir brolis Ludwigas, tapęs karininku ir žuvęs Rusijoje.

Gimnazijoje Hegelis mokėsi 10 metų (1777–1787), ir kasmet būdavo apdovanojamas. Gimnazistai turėjo skaityti Naująjį Testamentą, Ezopo pasakėčias, Pauliaus laiškus romiečiams ir tesalonikiečiams, Cicerono laiškus. Paskutinėse klasėse vykdavo deklamavimo, retorikos pratybos. Mokslas baigdavosi rašiniu ir laisvu pokalbiu rašinio tema. Jauanas Hegelis skaitė Shakespeare'ą, Sofoklio ir Euripido tragedijas, vertė Epiktetą ir Longiną. Biografai pažymi, kad Hegelis tuo laiku buvo eilinis gabus ir stropus gimnazistas, laisvalaikiu skaitęs didaktinio turinio ir nuotykių romanus, o ne to meto Vokietijos literatūros šedevrus.

1788 metais Hegelis įstojo į Tiubingeno teologijos institutą. Pirmuosius dvejus metus studijavo filosofiją, apgynė darbą „Apie pareigas“ ir būdamas dvidešimties metų tapo filosofijos magistru. Kitus trejus metus studijavo teologiją. Institute buvo laikomasi vienuoliškos tvarkos, studentai dėvėjo uniformas, turėjo laikytis griežtai reglamentuotos dienotvarkės: pagal komandą keltis, melstis, pusryčiauti, klausytis paskaitų. Būta ir savarankiškų užsiėmimų, pasivaikščiojimų. Be to, studentai turėjo fizinių ir riteriškų pratimų: buvo mokomi jojimo, fechtavimo. Hegelis nevengė linksmybių, tik su panelėmis ne šokdavo, o žaisdavo fantais, todėl draugų buvo pramintas „senuku“. Gabiam ir stropiam studentui lavintis padėjo ne vien privaloma programa, bet ir filosofinės bei politinės diskusijos su draugais. Tiubingeno institute būsimasis filosofas turėjo du artimus draugus: poetą Friedrichą Hölderliną ir filosofą Friedrichą Wilhelmą Josephą Schellingą. Su didžiausiu susidomėjimu jie sekė įvykius Prancūzijoje: Bastilijos užėmimą, „Žmogaus ir piliečio teisių deklaracijos“ paskelbimą, žavėjosi Jean-Jacques'o Rousseau idėjomis. Tais pačiais metais Hegelis susipažino su Immanuelio Kanto „Grynojo proto kritika“.

Baigęs institutą, toliau mąstytojas studijavo savarankiškai, kartu dirbo vaikų auklėtoju Berne, vėliau Frankfurte prie Maino. Atliekamu nuo vaikų auklėjimo laiku jis studijavo pažinimo teoriją, Kanto praktinę filosofiją, Johanno Gottliebo Fichte's ir Schellingo veikalus, rašė religijos klausimais, išryškino moralinį Kristaus gyvenimo ir mokymo aspektą.

Per atostogas kartu su grupele kitų jaunų mokytojų Hegelis keliavo po Alpes ir šią kelionę aprašė savo dienoraštyje. Kalnai keliautojui ypatingo išpūdžio nepadarė, sužavėjo tik kriokliai. Tyrinėtojai šioje detalėje išvelgia sąsajas su vėlesniais Hegelio pomėgiais. Tėkmė, tapsmas, veiklumas tapo pamatinėmis jo filosofijos sąvokomis. Vargu, ar tuo laiku jaunasis mokytojas tikėjo sukursiąs reikšmingą teoriją. 1795 metais į Schellingo prašymą parašyti pastabas apie jo kūrinių Hegelis atsakė, jog jį laiko savo mokytoju, didžiuojasi draugyste, bet analizuoti jo darbą negalys.

Filosofijos dėstytoju Hegelis tapo 1801 metais Jenos universitete, tuo metu jam buvo 31-eri metai. Tais pačiais metais jis apgynė disertaciją „Dissertatio philosophica de Orbitis planetarum“, kurioje pateikė spekuliatyvią kosmologijos teoriją.

Jenoje amžių sandūroje veikė romantikų ratelis. Straipsniuose „Kritiniame filosofijos žurnale“, kurį leido Schellingas drauge su Hegeliu, pastarojo pasaulėžiūra buvo artima romantikams, tačiau žymiojoje „Dvasios fenomenologijoje“ jis jau šaipėsi iš romantikų bei savo draugo idėjų. Šis veikalas buvo baigtas mūšio prie Jenos išvakarėse. Tuo laiku Hegeliui pavyko pamatyti Napoleoną. Mąstytoją sužavėjo asmenybė, įsakinėjanti pasauliui.

Pasitraukęs iš prancūzų užimtos Jenos (tyrinėtojai nurodo ir dar vieną galimą išvykimo priežastį – nesantuokinio sūnaus gimimą, kuris motinos buvo pavadintas Ludwigu Fischeriu. Vėliau jis tapo karininku ir mirė 1831 metais Javoje nuo tropikų drugio), Hegelis nuo 1807 metų kovo iki 1808 metų lapkričio pabaigos dirbo Bamberge dienraščio redaktoriumi. „Bambergo laikraštis“ niekuo ypatingu neišsiskyrė, žinios daugiausia buvo pateikiamos iš kitų dienraščių, Hegelis čia jautėsi tarsi tremtyje ir pažįstamų prašė padėti rasti kitą darbą.

Sugrįžti į universitetą dėstyti tą kartą jam nepavyko ir 1808 metų gruodžio mėnesį jis pradėjo dirbti Niurnbergo Egidijaus gimnazijos di-

rektoriumi. Tais metais ši gimnazija buvo atnaujinta, nors humanitarinės krypties vidurinio mokymo įstaiga toje vietoje veikė nuo 1526 metų ir buvo seniausia tokio pobūdžio gimnazija Vokietijoje. Hegelis jai vadovavo ir dėstė gamtos mokslus bei filosofiją, kartais pakeisdavo literatūros, graikų, lotynų kalbų ir matematikos mokytojus. Čia jis parašė „Filosofijos propedeutikos“ vadovėlį žemesnėms ir aukštesnėms gimnazijos klasmėms. Mokinys, vėliau tapęs šios gimnazijos direktoriumi, prisimena, kad Hegelis derino rimtumą ir orumą su draugišku nusiteikimu, sugebėdavo įsijausti į mokiniui susiklosčiusias aplinkybes ir duoti patarimų. Nors išoriškai atrodė niūrus, tačiau iš tikrųjų buvo natūralus, paprastas, atviras, mokantis bendrauti ir linksmas. Būdamas 41-erių metų filosofas prisipažino mylįs dvidešimties metų Mariją von Tucher ir 1811 metų rugšėjo 16 dieną ją vedė. Laiške draugui rašė, kad yra laimingas turėdamas tarnybą ir žavią žmoną. Gimė du sūnūs: Karlas, vėliau tapęs žymiu istoriku medievistu, dirbęs Erlangenio universiteto istorijos profesoriumi, ir Immanuelis, tapęs bažnyčios tarnautoju. Šeimyninis gyvenimas nesukliudė filosofiniam darbui. Netrukus po vedybų Hegelis ėmė publikuoti „Logikos mokslą“. 1816 metų rudenį atsirado galimybė dėstyti universitete.

Keturis semestrus iki 1818 metų vasaros Hegelis dirbo filosofijos profesoriumi Heidelbergo universitete. Tai seniausias Vokietijos universitetas, tuo metu gyvavęs jau 430 metų. Hegelis dėstė kursą „Filosofijos mokslų enciklopedija“, jį kaip trijų tomų veikalą publikavo 1817 metais. Heidelberge profesorius papildė logikos, metafizikos, prigimtinių ir valstybinių teisės, filosofijos istorijos kursus bei parengė naujus: antropologijos ir psichologijos bei estetikos. Be to, grįžo ir prie leidybinės veiklos: tvarkė filosofijos skyrių „Literatūros metraščių“ redakcijoje.

Dvasinių reikalų tautos švietimo ir gerovės ministro Karlo von Altensteino kvietimu 1817 metų pabaigoje Hegelis persikėlė dirbti į Berlyną. Ministras tikėjosi, kad filosofijos studijos studentus išmokys protingai, sistemingai mąstyti, o tai nuramins jų nacionalistines antiprancūziškas nuotaikas.

1818 metų spalio mėnesį vieneriems metams Hegelis tapo universiteto rektoriumi. Įvadinėje kalboje jis šlovino Prūsijos valdžią, kuri rūpinasi universitetu, kaip mokslo ir kultūros centru. Tikėjimas valstybės

pastangomis protingai tvarkyti šalies gyvenimą atsispindėjo ir paskutiniame jo paties publikuotame veikalė „Teisės filosofijos apmatai“, kurį baigė rašyti 1819 metais.

1820–1822 metais filosofas buvo Brandenburgo Karališkosios mokslo tiriamosios komisijos narys. Jis tikrino kandidatų į dėstytojus pasirengimą, peržiūrino iš gimnazijų atsiunčiamus abiturientų darbus ir jų įvertinimus, egzaminavo eksternu studijavusius gimnazijos kursą ir norinčius įstoti į universitetą. Su išvadomis ir pastabomis informuodavo vyriausybę. Iš jo 1823 metų rašto galime sužinoti mąstytojo nuomonę apie filosofijos dėstymą gimnazijose.

1826 metų liepos 23 dieną Hegelio mokinio Eduardo Ganso pastangomis buvo įsteigta „Mokslinės kritikos draugija“, kuriai vadovavo Hegelis. Draugijoje veikė trys skyriai: filosofijos, gamtos mokslo ir istorijos bei filologijos. Buvo leidžiami „Mokslinės kritikos metraščiai“. Biografai pažymi, kad „Mokslinės kritikos draugijoje“ pasireiškė diktatoriškas Hegelio elgesys, jis liguistai reagavo į kritiką, į bandymą siūlyti paramą.

1830 metais buvo švenčiama reformacijai svarbi sukaktis – 300 metų nuo tos dienos, kai Augsburgėje buvo paskelbti naujo tikėjimo principai. Ta proga Hegelis pasakė kalbą, kurioje išgarbino liuteronų tikėjimą, kaip aukščiausią religinės sąmonės formą. Karlo Löwitho nuomone, pagrindinė Hegelio protestantiško tikėjimo tiesa buvo ta, jog jis manė, kad dvasios ir laisvės principai esą Liuterio mokymo pateikimas sąvokų kalba ir logiška jo tąsa, protestantizmą jis laikė identišku visuotiniam sąmoningumui ir ugdymui, o universitetus ir mokyklas – protestantų kirchėmis.

1831 metų sausio mėnesį filosofas sulaukė vyriausybės apdovanojimo. Žinoma, jis troško tapti Prūsijos mokslų akademijos nariu, bet dėl pavydžių kolegų jo noras neišsipildė. Vis dėlto Berlyne jis jautėsi esąs svarbiausias valstybės filosofas. Studentai kreipdavosi į jį patarimo ir pagalbos, jauni mokslininkai siuntė savo knygas, rankraščius, disertacijas. Arthuras Schopenhaueris, specialiai paskyręs savo paskaitas tuo pačiu laiku, kai paskaitas skaitė ir Hegelis, patyrė nesėkmę. Hegelio mokiniai, kalbėdami apie profesorių, prisimena jo gilų susikaupimą, paskendimą mintyse, didingą figūrą, griežtus veido bruožus, spindintį didelių akių žvilgsnį, draugišką kalbos manierą, geraširdišką šypseną, kartu ir

kažką ironiško, atšiauraus, griežto. Studentai liudija, kad įdomiausia būdavo, kai Hegelis pereidavo prie gryno teorinio mąstymo, tikriausiai neišsprendžiamų klausimų, ir tuomet jis lyg atgydavo.

Per atostogas Hegelis keliaudavo po Europą. Briuselyje domėjosi meno šedevrais, Kelno, Antverpeno, Gento katedromis, Rubenso, Van Dyc-ko, Rembrandto paveikslų rinkiniais. Vienoje žavėjosi paveikslais ir italų opera. Paryžiuje lankė Luvrą, prancūzų revoliucijos vietas, teatrą. 1829 metų rugpjūčio mėnesį Karlsbade buvo susitikęs su Schellingu. Jaunystės draugai nesiskyrė penkias dienas, kartu pietavo, ėjo pasivaikščioti, kalbėjo apie politiką ir beveik viską, tik ne apie filosofiją. Grįždamas Hegelis keliavo per Veimarą, ten aplankė žymųjį poetą Goethe (mąstytojas žavėjosi ir jo spalvų teorija, ją plėtojo savo „Gamtos filosofijoje“), su kuriuo susirašinėdavo nuo pat pirmos pažinties Jenoje.

Hegelis mirė 1831 metų lapkričio 14 dieną Berlyne. Mirties priežastis galėjo būti sena liga arba choleros epidemija. Jo mokiniai parengė spaudai jo paskaitų kursus: „Religijos filosofija“, „Estetika“, „Filosofijos istorija“ ir „Istorijos filosofija“.

Literatūra

1. *Gulyga A.* Hėgelis. – Vilnius: Mintis, 1984.
2. *Kuraitis P.* Apie Hegelį ir jo absoliutinį idealizmą // Filosofijos raštų rinktinė. – Oak Lawn, Il: Ateitis, 1990. P. 176–187.
3. *Löwith K.* Von Hegel zu Nietzsche. – Zürich: Europa Verlag, 1953. P. 33–34, 59–64.
4. *Popper K. R.* Atviroji visuomenė ir jos priešai. – Vilnius: Pradai, 1998. P. 256–285.
5. *Sezemanas V.* Hegel George Friedrichas // Raštai: Filosofijos istorija. Kultūra. – Vilnius: Mintis, 1997. P. 303–305.
6. *Tatarkiewicz W.* Filosofijos istorija. II Naujųjų amžių filosofija. – Vilnius: Alma littera, 2002. P. 251–253.
7. *Фишер К.* Гегель. Его жизнь, сочинения и учение. Первый полумтом. – Москва Ленинград: Государст-венное социально – экономическое издательство, 1933. P. 3–152; 162–164.

FILOSOFIJOS YPATYBĖS

Hegelis plėtoja Fichte's ir Schellingo mokymą, kuriuo siekiama atsakyti kantiško būties padalijimo į noumeno ir fenomeno sritis. Savo filosofijos naujove autorius laiko tai, kad joje ne vien teigiama, kad būties pradai yra tik vienas, bet tai įrodoma. Šis pradai, jo nuomone, yra idėja. Būties pamatas yra idealus, racionalus, todėl nėra pagrindo teigti, jog egzistuoja pažinimui neprieinama būties sritis. Hegelio teiginių, kad būtis ir mąstymas yra tapatūs, neturėtume suprasti taip, kad neva jis nepripažįsta daikto ir minties skirtumo. Tai, kas yra, pirmiausia yra racionali tvarka, ji sudaro ir daiktų pagrindą, tad mąstymas visur aptinka tai, kas gimininga jam pačiam.

Antrasis svarbus šios filosofijos bruožas – mąstyti būtį ne kaip nekontingentą pradą, o pradą skelbti vidinių priešasčių nulemtą nesibaigiantį tapsmą. Tapsmas yra kryptingas – vis plečiasi sąmonės sritis, aiškėja, kad viskas, kas yra, yra sąmonės sąmonė arba savimonė. Tokios būties sampratos apmatai išdėstomi pirmajame veikale „Dvasios fenomenologija“ ir detalizuojami visoje vėlesnėje Hegelio filosofijoje.

Šiame veikale numatytos pagrindinės tyrinėjimų kryptys, temos ir problematika bei problemų analizės metodai. „Dvasios fenomenologijoje“ nagrinėjami žinojimo reiškiniai – būtinos sąmonės vystymosi pakopos nuo tiesioginio juslinio žinojimo apie arčiausiai esamus daiktus iki aukščiausio absoliutaus žinojimo apie būties ir sąmonės, idealybės ir realybės tapatybę, arba filosofinio mąstymo atsiradimo istorija. Veikalo pratarmėje autorius teigia, kad tiesa egzistuoja tik mokslo sistemos pavidalu, tai, kas absoliutu, nėra duotis, tai gali paaiškinti tik absoliuto arba savaimė besivystančių idėjų teorija. Hegelio žodžiais, „substancija iš esmės yra subjektas“ (1; p. 44), paprastai sakant, substancija mąstoma ne kaip nejudrus, o kaip aktyvus, kupinas vidinių prieštaravimų, kintantis ir tuo pat metu ankstesnes savo raidos formas išlaikantis pradai. Aiškindamas, kad filosofija negali būti vien rezultatas, kad joje svarbu visa argumentacijos eiga, autorius pateikia tokią pavyzdį. „Pumpurai išnyksta išsiskleidžiant žiedui, ir galima sakyti, kad pastarasis paneigia pirmąjį; lygiai taip pat vaisius skelbia, kad žiedas yra neteisinga augalo esatis, ir kaip jo tiesa vaisius užima žiedo vietą. Šios formos ne tik skiria-

si viena nuo kitos, bet ir išstumia viena kitą kaip nesuderinamos. Tačiau tokia laki jų prigimtis kartu daro jas momentais tokio organinio vienio, kuriame jos ne tik neprieštarauja viena kitai, bet ir viena yra tokia pat būtina, kaip ir kita, ir tik šitas vienodas būtinumas sudaro visumos gyvenimą“ (1; p. 30). Šis pavyzdys yra pats populiariausias vaizdingas Hegelio dialektikos paaiškinimas: idėjos egzistuoja kaip tezė, iš jos kylanti antitezė ir jas abi neigianti ir išlaikanti sintezė, ir visos jų apraiškos arba visa tikrovė egzistuoja tokiu pat būdu. Aprašydamas ypatingą neigimą, filosofas vartoja *das Aufgeben* – įveikos arba pašalinimo sąvoką, kurią aiškina kaip neigimą ir kartu išsaugojimą. Studijuojant Hegelio etiką, svarbu suprasti viena kitą neigiančių ir (!) viena be kitos negalinčių egzistuoti savimonių santykį. Tai plačiai vėlesnių filosofų nagrinėta pono ir vergo santykio tema.

„Savimonė pasiekia pasitenkinimo tik kokioje nors kitoje savimonėje“ (1; p. 154), – rašo filosofas. Žmogus stengiasi būti pripažintas kaip savarankiška, ne vien gamtinė, bet ir save suvokianti būtybė, egzistuojanti pačiai sau. Egzistavimas pačiam sau, o ne kitam šiuo atveju reiškia pirmenybės teikimą laisvei, o ne gyvybei. Pasirenkantis laisvę virsta ponu, gyvybę – vergu: „Vienas yra savarankiška sąmonė, kuriai būtis-sau yra esmė, kitas – nesavarankiška sąmonė, kuriai esmė yra gyvenimas ar būtis-’kitam’; pirmoji yra *ponas*, antroji – *vergas*“ (1; p. 159). Vergas egzistuoja savo darbu kurdamas daiktus, kuriuos vartos jo ponas. Ponas tampa pripažintas vergo sąmonės, bet tai nėra trokštamas pripažinimas, nes jį pripažįsta tik nesavarankiška sąmonė. Tačiau tik vergas susiduria su daikto savarankiška būtimi ir jį performuoja pagal savo sumanymą. Vergo sąmonė kuria naujas daiktų formas ir sunaikindama jų esatį, anksčiau buvusią svetimą, pati įsitvirtina kaip savarankiška sąmonė – būtis-sau. Šitai ponas ir vergas keičiasi vietomis.

„Dvasios fenomenologijoje“ savita prasme pradėta vartoti ir *Entfremdung* – susvetimėjimo sąvoka. Idėjos susvetimėjimo, arba jos kitabūties, forma laikoma gamta. Atsiradus žmogaus sąmonei, atsiranda suvokimas, kad gamtos prigimtis iš esmės ideali, kad sąmonė ir jos suvokiniai turi tą pačią prigimtį, mąstymas sužino, kad jo objektas yra jis pats. Šis kelias į absoliutų žinojimą ir yra žmonijos istorija, o ją apmąstantis moks-

las – filosofija. Hegelio pateikta jos sistema sudaro trijų dalių veikalą „Filosofijos mokslų enciklopedija“. Pirmoji dalis vadinasi „Logika“.

LOGIKA

Visos tikrovės pamatu Hegelis laiko racionalią tvarką, t.y. absoliučiąją idėją, kurią nagrinėja pirmojoje „Filosofijos mokslų enciklopedijos“ dalyje „Logika“. Logikos problemas jis jau buvo aptaręs veikale „Logikos mokslas“, tad „Enciklopedijoje“ pateikia tik savo minčių santrauką. Visa tikrovė yra proto realizacija, todėl logika nėra vien mokslas apie taisyklingą mąstymą, ji apima mokslą apie dvasios esmę ir daiktų esmę, taigi yra ir logika, ir pažinimo teorija, ir ontologija. Hegelio nuomone, žinios yra objektyvios, minties logika yra ta pati kaip ir daiktų logika. Vystydamosi savo grynoje stichijoje absoliuti idėja išsiskleidžia kaip kategorijų sistema, kategorijos išsiskleidžia ir tikrovės pavidalu. Logikos sistema susideda iš trijų dalių: mokymo apie būtį, esmę ir sąvoką.

Absoliučios idėjos sklaidos analizę mąstytojas pradeda nuo pačios abstrakčiausios būties sąvokos. Būtimi galima laikyti visa, kas egzistuoja, todėl ši sąvoka yra mažiausiai apibrėžta, kitaip sakant, tuščia. Tad joje glūdi jos priešybė – niekas. Hegelio nuomone, būties ir nieko sąvokos yra vienodai neapibrėžtos, taigi tapačios. Jų sintezė yra tapsmas, pirma turininga kategorija, apimanti objektų kaitą, jų atsiradimą ir išnykimą. Kiekviename objekte yra ir jo būties, ir nebūties pradai, nebūties ta prasme, kad jo paties viduje telkiasi jo kaitos šaltinis.

Žinoma, būtis turi ir savo esmę, kurią Hegelis interpretuoja kaip pastovius kintančių dalykų pamatus, būties pagrindą sudarančius mąstomus ryšius. Dalyje apie esmę jis nagrinėja esmės ir regimybės santykius, egzistavimą, dėsnius, galimybę, atsitiktinumą ir būtinumą bei jų saviraidą. Vieną iš pagrindinių temų sudaro kaitos, neigimo, priešybių, prieštaravimų ir jų įveikos problemos.

Paskutinėje „Logikos“ dalyje kalbama apie sąvoką, sprendinį, samprotavimą. Hegelio netenkina formalūs loginiai mąstymo dėsniai, nes jų pagalba neįmanoma pažinti judėjimo, vystymosi, kismo. Intelektas sukuria apibrėžimus, kuriuose griežtai atskiriamos daiktų savybės, todėl daiktų sąvokos nepadedą mąstyti juose glūdinčių prieštaravimų. Intelektas yra

puiki analizavimo galia, bet jis bejėgis nagrinėti dalyką, kaip konkrečią atskirų aspektų visumą. Hegelio sąvokos samprata ypatinga tuo, kad ji laikoma konkrečia, o ne abstrakčia. Konkretumas čia reiškia įvairių apibrėžčių visumą, sąvoka apima ir tai, kas dalykuose individualu, ir tai, kas ypatinga, ir tai, kas visuotina. Tiesą apie pasaulį, kaip apie besivystančią organišką visumą, galima pažinti tik kaip dialektiniais ryšiais susijusių kategorijų sistemą. Aukščiausioji kategorija yra absoliuti idėja, kurią galime suprasti lyg pasaulį kaip idėją, kol kas egzistuojantį tik grynoje mintyje, dar neišsiskleidusį laikiškos ir erdviškos tikrovės pavidalu. Tačiau neturėtume įsivaizduoti, neva kada nors anksčiau būta laiko, kai jau egzistavo idėjos, bet gamtos dar nebuvo. Hegelis rašo: „Laisvos dvasios galia yra ta, kad ji įveikia šį negatyvumą [savo pačios apraišką gamtos pavidalu], ji egzistuoja ir prieš, ir po gamtos, o ne tik jos metafizinės idėjos pavidalu. Būdama gamtos tikslas ji būtent yra anksčiau už ją, ji išėjo iš dvasios, bet ne empiriškai, o taip, kad dvasia, ją statydama prieš save, jau anksčiau ir visada joje yra“ (7; § 376; t. II, p. 578).

GAMTOS FILOSOFIJA

Idėjos kitabūtis – gamta aptariama antroje „Filosofijos mokslų enciklopedijos“ dalyje. „Gamtos filosofijoje“ Hegelis stengiasi atsakyti į klausimą, kas yra gamta, o tai, jo nuomone, reiškia pasekti, kaip atsiranda daugybė gamtos apibrėžimų, kurių dėka pirmą kartą mums išskyla gamtos idėja. Gamta, jo nuomone, nėra kokia nors kita, ryšių su idealumu neturinti substancija, todėl filosofijos uždavinys esąs „rasti šioje išoriškoje būtyje tik savo pačių veidrodį, pamatyti gamtoje laisvą dvasios atspindį“ (7; § 376, t. II, p. 579). Autorius teigia, kad gamtos filosofijai netinka grynasis empirizmas, nes vien empiriniai stebėjimai negali padėti paaiškinti gamtą. Veikalo pratarmėje mąstytojo mokinys Karlas Ludwigas Michelet rašo, kad „filosofuodami apie gamtą, mes stengiamės mintimis iš savo dvasios gelmių atkurti protu suvokiamą gamtos esmę, ją kuriančias idėjas“ (7; t. II, p. 583). Hegelis gamtos paaiškinimu laiko gamtą persmelkiančių ir ją formuojančių idėjų sistemos nagrinėjimą. Atkreipsime dėmesį į tai, kad filosofas pripažįsta tik dvasinių, bet ne gamtinių reiškinių raidą. Gamta susideda iš atskirų,

pagal joms būdingus dėsningumus egzistuojančių pakopų, sistemoje logiškai išrikiuotų vis didesnio apibrėžtumo ir individualizacijos tvarka, bet evoliuciniais ryšiais yra susiję tik individai, o ne rūšys. Tyrinėtojai rašo, kad Hegelio „Gamtos filosofijoje“ neatsispindi naujausios jo laikų gamtotyros išvados. Gamtamoksliniu požiūriu ši teorija gali būti įdomi tuo, kad joje, pasak specialistų, yra pateikta minčių, panašių į daug vėlesnę reliatyvumo teoriją, kvantinę mechaniką.

Pirmąją gamtos mokslo dalį autorius vadina mechanika, nes šią idėjos kitabūties pakopą sudaro tik mechaniškas, kokybiškai nediferencijuotų elementų rinkinys. Šioje dalyje analizuojami ir tradiciškai filosofams rūpintys erdvės ir laiko, materijos ir judėjimo klausimai. Hegelis nesutinka nei su Isaaco Newtono, nei su Kanto erdvės ir laiko teorijomis. Tai nėra nei savarankiškai egzistuojanti tuštuma, kurią pripildo daiktai, nei vien mūsų juslinio suvokimo formos. Veikale randame sakinį „laikas panašiai kaip erdvė yra *gryna juslumo*, arba *stebinio forma*, nejuslinis jusliškumas“ (7; § 258, t. II, p. 52), bet toliau autorius pabrėžia, kad tarp objektyvumo ir jo subjektyvaus suvokimo nėra skirtumo. Ir erdvė, ir laikas yra pirmosios, vadinasi, abstrakčiausios, idėjos reiškimosi išorinio pasaulio pavidalu formos. Erdvė yra pati betarpiškiausia, vientisa, neapibrėžta išorinė esatis; laikas – apibrėžtesnis už erdvę, nes jo taškai būtinai eina vienas po kito, bet taip pat abstrakti, kokybiškai neapibrėžta esatis. Laiką Hegelis siūlo suvokti ne kaip darinį, kuriame vyksta daiktų bei reiškinių kaita, o kaip patį tapsmą. Viskas gamtoje yra laikiška, ne laike egzistuoja tik idėja bei dvasia. Pasaulis yra ir idealumas, ir gamtiškumas, tad jis yra amžinas, Hegelio žodžiais, „yra sukurtas, dabar yra kuriamas ir visada bus kuriamas“ (7; § 247, t. II, p. 27).

Antrojoje sistemos dalyje – fizikoje autorius analizuoja ne vien tradicines fizikos, bet ir chemijos temas: šviesą, orą, masę, garsą, šilumą, elektrą, laidumą, degimo ir neutralizacijos procesus. Filosofijos istorijos požiūriu įdomu tai, kad Hegelis bando sugrįžti prie kokybinės keturių elementų fizikos. Jis palaiko senąją Empedoklio teoriją, kad visa tikrovė yra sudaryta iš oro, ugnies, vandens ir žemės, ir nepripažįsta chemijos, kuri remiasi atomų teorija.

Paskutinėje „Gamtos filosofijos“ dalyje – organikoje – mąstytojas nagrinėja aukščiausiąją gamtos individualizacijos pakopą – gyvus savarankiškus organizmus. Čia aptariamos tradicinės geologijos, botanikos bei zoologijos temos. Dalis baigiama pirmuoju idėjos sugrįžimo iš savo kitabūties į save pačią žingsniu, t. y. suvokimo, kad visa, kas egzistuoja, yra priklausoma nuo jos pačios egzistavimo, pradžia, atsiradus žmogaus sąmonei. Ji nagrinėjama ir Hegelio filosofijos sistema plėtojama trečiojoje „Filosofijos mokslų enciklopedijos“ dalyje – „Dvasios filosofija“.

SUBJEKTYVIOS IR OBJEKTYVIOS DVASIOS FILOSOFIJA

„Dvasios filosofijoje“ nagrinėjama idėjos raiška žmogiškojoje plotmėje. Autorius išskiria tris dvasios plėtotės pakopas.

Mokslas apie subjektyviąją dvasią aiškina individualios sąmonės atsiradimą bei jos galias. Aptariami dalykai šiais laikais yra priskiriami psichologijai. Pirmąją šio mokslo dalį Hegelis vadina antropologija. Čia jis analizuoja žmogaus sielos ypatybes, įvairių rasių, tautų, temperamentų bei charakterių skirtumus, įgimtas žmogaus ypatybes, talentus, amžiaus tarpsnių specifiką, sapnus, pojūčius, jausmus, vadinamąsias magiškas galias, genialumą, aiškiaregystę, savijautą, beprotybę, įpročius, išraiškinius judesius ir teorijas, bandančias nustatyti žmogaus charakterį.

Antrojoje mokslo apie subjektyviąją dvasią dalyje, pavadintoje fenomenologija, Hegelis grįžta prie sąmonės, savimonės ir proto problematikos, jau nagrinėtos pirmajame veikle.

Dalį apie aukščiausiąją subjektyviosios dvasios apraišką filosofas vadina psichologija. Čia analizuojami teorinės ir praktinės dvasios reiškiniai bei laisvosios dvasios atsiradimas. Hegelis pabrėžia, kad tik abstrakčiai galima skirti teorines ir praktines dvasios galias. Pirmosiomis jis laiko stebėjimą, dėmesį, vaizdinius, fantaziją, kalbą, atmintį bei mąstymą, savo ruožtu skirstomą į sprendimo galią, intelektą bei protą. Apibūdinamas praktines dvasios galias, mąstytojas paliečia ir tradicinę moralės filosofijos problematiką. Jis aiškina valios, poreikio, malonumo ir nemalonumo jausmo bei „praktinių jausmų“ (filosofijos tradicijoje vadinamų aistromis arba emocijomis), privalėjimo ir polinkio, savivalės bei laimės būsenos specifiką. Laisvąją dvasia filosofas laiko teorinės ir prakti-

nės dvasios vienybę – protingąją valią, kuri nepriklauso nuo išorinių veiksnių ir apibrėžia tik pati save, todėl tampa laisva. Ji realizuojasi per objektyvaus pasaulio kūrybą, o šis objektyvumas reiškia nepriklausomybę nuo atsitiktinių individų bei jų savivalės.

Taip subjektyvioji dvasia pasiekia kitą – objektyviąją dvasios raidos pakopą. Hegelio teorijoje ji apima tai, ką tiria šiuolaikinė etika, teisės bei istorijos filosofija. Objektyviosios dvasios reiškiniai nagrinėjami ne vien „Filosofijos mokslų enciklopedijos“ trečio tomo antrojoje dalyje, bet ir „Teisės filosofijos apmatuose“ bei „Istorijos filosofijos“ paskaitose. Šių temų analizei skiriamos atskiros paskaitos.

Visą „Dvasios filosofiją“ ir visą Hegelio sistemą vainikuoja mokslas apie absoliučiąją dvasią, apimančią meną, religiją ir filosofiją.

MENO FILOSOFIJA

„Estetikos“ paskaitose Hegelis teigia, kad „meno paskirtis jusliniu pavidalu atskleisti tiesą, atvaizduoti tą sutaikytą priešybę, ir savo galutinį tikslą jis turi savyje pačiame, šiame vaizdavime ir atskleidime“ (5; p. 64). Taigi menas apibrėžiamas kaip tiesos vaizdavimas jusliniu pavidalu ir priešybių – šiuo atveju tarp dėsningumo ir laisvės – sutaikymas. „Tiesa“ ir „pažinimas“ čia apibūdina žmogiškąją realybės patirtį apskritai, bet kokio dalyko suvokimą, o pirmiausia – paties žmogaus savivoką, kuri jį patį apibrėžia. Hegelio sistemoje žmogus tik sąmonės dėka pats save konstituuoja – būdamas gamtinė būtybė, jis save suvokia tokį esantį ir dėl to nustoja buvęs vien gamtine būtybe, bet tampa kartu ir dvasine būtimi: „Žmogus yra mąstanti sąmonė, t. y. jis iš savęs ir sau kuria tai, kas jis yra ir kas apskritai yra. Gamtos dalykai egzistuoja tik betarpiškai ir vieną kartą, o žmogus, kaip dvasia, susidvigubina: pirmiausia, būdamas gamtine būtybe, jis egzistuoja taip pat ir sau, jis save stebi, sau save priešpriešina, mąsto ir tik šioje veikloje sau-būtyje jis yra dvasia“ (5; p. 41). Meno poreikis grindžiamas fundamentaliausiu žmogaus siekimu įsisąmoninti pasaulį. Perdirbdamas išorinius daiktus, jis įkūnija juose savo vidinį gyvenimą ir sudaro galimybę juose atpažinti save patį.

Hegelis laikosi klasikinės tradicijos, susiejančios grožio ir meno kūrybą su kitomis žmogaus galiomis ir būtent estetinėje sferoje išvelgian-

čios tą sąsają. Todėl grožio ir meno sampratos tampa priklausomos nuo bendro visos filosofinės sistemos principo. Hegelio manymu, meno turinys yra tas pats kaip religijos ar filosofijos – tai: „aukščiausioji tiesa, pati tiesa – aukščiausios priešybės ir prieštaravimo išsprendimas. Joje savo reikšmę ir galią praranda laisvės ir būtinybės, dvasios ir gamtos, žinojimo ir daikto, įstatymo ir polinkio priešingumas, priešybė ir prieštaravimas apskritai“ (5; p. 107). O grožis yra tobula teisingo turinio išraiška: „Tik aukščiausiajame mene idėja ir juslinis atvaizdavimas iš tiesų vienas kitą atitinka ta prasme, kad idėjos pavidalas pačiame savyje yra tikras pavidalas savaime ir sau, nes pats idėjos turinys, kurį jis [šis pavidalas] išreiškia, yra tikras“ (5; p. 81–82).

Idėjos ir formos atitikimą, jų tapatybę Hegelis randa graikų klasikiniam mene. Žmogaus kūnas čia tapatus dvasiai, bet ne visada kūniškas pavidalas yra adekvati dvasios išraiška: „Jei dvasinė individualybė, kaip idealas, ir įgyja žmogišką pavidalą, tai būna betarpiškas, t. y. kūniškas, pavidalas, o ne žmogiškumas savaime ir sau“ (5; p. 485). Išraiškai tinka ir Dievo sūnaus, ir šventųjų kūnai. Šiuo atveju bent jau sutampa Dievo sūnaus vaizdinio meno kūrinys ir jo vaizdinio vien žmogaus sąmonėje suvokimo būdai, t. y. abu jie reiškiasi, kad būtų ką įveikti ir išlaikyti. Tobuliausiu dvasios išraiškos būdu mene filosofas laiko poeziją. Jos dvasiškumą liudija pats jos kalbiškumas, žodžiai visada yra suvokti ir įprasminti, bet joje skiriamoji grožio ypatybė – „juslinė idėjos regimybė“ (5; p. 117) – nėra reikšminga, idėja čia reiškiasi vaizdinių ir jausmų vidinėje erdvėje ir vidiniame laike. Hegelis teigia, kad „būtent šioje aukščiausioje pakopoje menas iškyla ir virš paties savęs, nes čia jis palieka sutaktyto juslinio dvasios įkūnijimo stichiją ir iš vaizduotės poezijos peržengia į mąstymo prozą“ (5; p. 94). Adekvatesnę išraiškos formą absoliuti tiesa randa apreišktojoje religijoje ir filosofijoje.

RELIGIJOS FILOSOFIJA

Juozo Girniaus nuomone, pirmasis lietuvių filosofas profesionalas Petras Kuraitis teigia, kad „Hegelio filosofinė sąmonė iš pat jaunatvės buvo pripildyta savotiškai, racionalistiškai ir simboliškai aiškinamų evangelijos minčių“ (15; p. 200). Ankstyviausiuose savo darbuose Hegelis

rašė apie Kristų kaip moralistą, tikintį proto galia ir kviečiantį juo vadovautis. Hegelio pažiūros veikale „Jėzaus gyvenimas“ buvo dar labai artimos Kanto etikai. Apie pagrindinį elgesio principą autorius rašė: „Vadovaukitės savo elgesyje tuo, ką jūs norėtumėte matyti kaip visiems žmonėms, taip pat ir jums, bendrą dėsnį, – tai ir yra pagrindinis dorovės dėsnis, visų įstatymų ir visų tautų šventraščių esmė“ (8; t. I, p. 48). „Krikščionybės dvasioje“ mąstytojas jau polemizavo su Kantu, nes manė, kad nereikia priešpriešinti individualių polinkių ir bendrų dorovės dėsnų, nes religijoje visos priešpriešos išnyksta. Jaunajam Hegeliui ji buvo aukščiausias dalykas, išskylantis net virš meilės ir filosofijos. Anksatyvoje kūryboje jis labiausiai vertino neinstitutionalizuotą, vadinamąją prigimtinę arba tautos religiją, nes manė, kad ji ugdo tautos politinės laisvės dvasią, pilietines dorybes. Šiai prigimtinai religijai autorius priešpriešino krikščionybę, kaip pozityvią, duotą per apreiškimą, vadinasi, iš išorės, kaip autoritetą, kuriam reikia besąlygiškai paklusti ir kuris neleidžia savarankiškai mąstyti.

Vėliau filosofo pažiūros į religiją kito. Religija buvo įjungta į abso-
liučiosios dvasios pakopų eilę, kaip vidurinė jos grandis. Taigi buvo teigiama, kad religijos ir filosofijos turinys esąs tas pats, tai yra absoliuti tiesa (kurią galime suprasti kaip bendriausius pasaulėžiūros principus); jos skiriasi tik tiesos suvokimo formomis. Religijose tautos pasakoja apie substanciją, vidinę pasaulio esmę, tai, kas absoliutu, bet absoliutas čia tik įsivaizduojamas, o ne pažįstamas sąvokomis.

Turinio požiūriu, Hegelio nuomone, religija sutampa ir su valstybės principais, nes ir religijos, ir valstybės pamatas esąs protas. Skiriasi religijos ir valstybės funkcijos: valstybė nustato teisesines žmogaus pareigas, religija apibrėžia žmonių vidinį gyvenimą. Ši teorijos aspektą filosofas naudoja siekdamas pagrįsti liuteronų tikėjimo privalumą katalikybės atžvilgiu. Jis teigia, kad protestantizmo dėka įvyko religijos ir teisės susitaikymas: „Protestantų religija skatino individų tarpusavio pasitikėjimą ir tikėjimą jų sąžine, nes protestantų bažnyčioje su religiniais reikalais siejamas visas gyvenimas ir apskritai visa veikla. Atvirkščiai, katalikai negali turėti pagrindo tokiam pasitikėjimui, nes pasaulietiniuose reikaluose viešpatauja tik jėga ir savanoriškas nuolankumas, o formos,

kurias jie vadina konstitucijomis, yra tik kraštutinės priemonės, jos nepapsaugo nuo nepasitikėjimo“ (3; p. 111). Protestantizmo dėka „veikliosios jėgos, minties karalystė įsikūnija tikrovėje. Prieštaravimas tarp valstybės ir bažnyčios išnyksta, dvasia suranda save pasaulietiniame gyvenime ir sutvarko jį kaip organišką savyje esančią būtį. Valstybė jau nestovi žemiau Bažnyčios ir jau jai nepavaldi, Bažnyčia praranda savo privilegijas, o dvasinis pradas jau nėra svetimas valstybei“ (3; p. 136).

Paskaitose apie Dievo buvimo įrodymus mąstytojas parodo galimybes paneigti Kanto argumentaciją dėl ontologinio, kosmologinio ir teleologinio Dievo buvimo įrodymų nepagrįstumo, pasitelkus dialektinę logiką.

Šventąją Trejybę Hegelis interpretuoja pagal savo sistemos principus. Dievą Tėvą jis sieja su amžina idėja, būsena iki pasaulio sukūrimo; Dievą Sūnų – su reiškiniu, sukurtąja gamta ir baigtine dvasia, o Šventąją Dvasią – su idėja, iš reiškinio grįžtančia į save, dvasine tikinčiųjų bendrija, kurią jungia vieningi dorovinio ir valstybinio gyvenimo principai.

Plačiausiai religija yra nagrinėjama Hegelio Berlyno universitete skaitytų paskaitų pagrindu jo mokinių parengtame veikle „Religijos filosofija“. Religijų istorija šiame veikle pateikiama kaip vieningas ir dėsningas žmonijos Dievo pažinimo bandymų procesas. Priešingai negu švietėjai, Hegelis mano, kad pirmosios prigimtinės religijos nebuvo tobulos. Dievas jose buvo suvokiamas kaip absoliuti gamtos galia ir žmogus nesijautė laisvas. Nuo mitologijos, magiškos sąmonės tyrinėjimų autorius pereina prie panteizmo, jo nuomone, būdingo Kinijos ir Indijos senosioms religijoms. Toliau per senovės persų dualistinę dieviškumo sampratą dvasia skleidžiasi į vadinamąsias laisvės arba dvasinės individualybės religijas. Tokiomis mąstytojas laiko judaizmą, pasižymintį nacionaliniu ribotumu, senovės graikų laisvės, dvasingumo, grožio religiją ir Romos religiją, kurioje atsispindi visai romėnų kultūrai būdingas ypatingas tikslingumas. Šiose religijose Dievas suvokiamas kaip subjektyvumas, jau atsiskyręs nuo gamtos; pasaulis – kaip sukurtas nebe iš chaoso, o iš nieko. Krikščionybėje, Hegelio nuomone, religija pasiekia savimoneį, Dievas ir žmogus joje sutaikomi.

Dėl Hegelio religijos sampratos ir tradicinės krikščionybės doktrinos santykio tyrinėtojai laikosi skirtingų nuomonių. Būtent šis klausis-

mas sukėlė dviejų garsių Hegelio sekėjų mokyklų – dešiniųjų ir kairiųjų hegelininkų – diskusijas.

FILOSOFIJOS ISTORIJA

Kaip jau minėjome, adekvačiausia absoliučios dvasios išraiška Hegelis laiko filosofiją – mokslą, kuriame tiesa išsiskleidžia kaip sąvokų sistema. Visi Hegelio veikalai ir sudaro šią sistemą, o specialiai jos raidos aiškinimui autorius parengia trijų tomų „Filosofijos istorijos paskaitas“. Jų įvade jis teigia, kad „filosofijos sistemų seka istorijoje yra ta pati kaip ir idėjos sąvokinių apibrėžčių loginio išplėtojimo seka. [...] Jeigu iš filosofijos istorijoje išskylančių sistemų pagrindinių sąvokų visiškai pašalinime jų išorinę formą, jų taikymą ypatingybei ir pan., tai gausime pačios idėjos skirtingų pakopų apibrėžtį jos loginėje sąvokoje“ (4; t. I, p. 99). Neteigsime, kad filosofijos istorija tebuvo dėsninga idėjų plėtotė, kurios kryptis – teorijos, kaip ją mąstė Hegelis, formavimasis, bet filosofijos istoriją jis iš tiesų pasakoja lyg savo sistemos analogiją. Mąstytojas įspėja, kad filosofijos istorija nėra klaidingų būties interpretacijų rinkinys, todėl filosofai turi įsisavinti jau esantį mokslą, prisitaikyti prie jo ir toliau jį plėtoti, pakelti į aukštesnį lygį. Filosofijos istorijos studijos nėra savitikslių, nes „istorijos eiga mums atskleidžia ne svetimų dalykų tapsmą, o mūsų tapsmą, mūsų mokslo tapsmą“ (4; t. I, p. 75), tad šia prasme vertintina ir paties Hegelio filosofija.

Literatūra

1. *Hegel G. W. F.* Dvasios fenomenologija. – Vilnius: Pradai, 1997.
2. *Hegel G. W. F.* Teisės filosofijos apmatai. – Vilnius: Mintis, 2000.
3. *Hegel G.* Istorijos filosofija. – Vilnius: Mintis, 1990.
4. *Hegel G. W. F.* Filosofijos istorijos paskaitos. – Vilnius: Alma littera, 1999.
5. *Hegel G. W. F.* Ästhetik / (Hrsg. von Friedrich Bassenge). – Berlin und Weimar: Aufbau-Verlag, 1965. T. 1.
6. *Гегель Г. В. Ф.* Наука логики. – Москва: Мысль, 1970.

7. *Гегель Г. В. Ф.* Энциклопедия философских наук. – Москва: Мысль, 1975.
8. *Гегель Г. В. Ф.* Философия религии. – Москва: Мысль, 1975.
9. *Baranova J.* Istorijos filosofija. – Vilnius: Alma littera, 2000, P. 155–186.
10. *Beiser F. C. (ed).* The Cambridge Companion to Hegel. – Cambridge: Cambridge University Press, 1999.
11. *Copleston F.* 18th and 19th Century German Philosophy. – London, New York: Continuum, 2003. P. 159–247.
12. *Findlay J. N.* The Philosophy of Hegel: an Introduction and Reexamination. – New York: Collier Books, 1966.
13. *Grigaliūnas J.* Vystymosi samprata G. Hegelio filosofijoje // Žmogus ir visuomenė. 2'94.
14. *Kunzmann P., Burkard F., Wiedmann F.* Filosofijos atlasas. – Vilnius: Alma littera, 1998. P. 152–157.
15. *Kuraitis P.* Apie Hegelį ir jo absoliutinį idealizmą// Filosofijos raštų rinktinė. Oak Lawn, Il: Ateitis, 1990. P. 187–209.
16. *Lozuraitis A.* Logika ir istorija, dvasia ir filosofija // Hegel G. W. F. Filosofijos istorijos paskaitos. – Vilnius: Alma littera, 1999. T.1. P. 9–58.
17. *Löwith K.* Von Hegel zu Nietzsche. – Zürich: Europa Verlag, 1953.
18. *Sezemanas V.* Hegel George Friedrichas // Raštai: Filosofijos istorija. Kultūra. – Vilnius: Mintis, 1997. P. 305–314.
19. *Šliogeris A.* Hėgelio istorijos filosofija // G. Hėgelis. Istorijos filosofija. – Vilnius: Mintis, 1990. P. 5–24.
20. *Šliogeris A.* Gryniosios sąmonės odisėja // G. W. F. Hegel. Dvasios fenomenologija. – Vilnius: Pradai, 1997. P. 9–25.
21. *Tatarkiewicz W.* Filosofijos istorija. II Naujųjų amžių filosofija. – Vilnius: Alma littera, 2002. P. 253–258.

PAGRINDINĖS ETIKOS SĄVOKOS

Hegelio etika gali būti darnios sąvokų sistemos pavyzdys. Gal net pernelyg darnios. Nuo darnos kartais priklauso reiškiniai. Nepelnyto likimo sulaukia ir dorovė. Etikos objektai atsiduria ant vidurinės dvasios raidos pakopos. Ši pakopa yra vadinama objektyviaja dvasia, kurią Wilhelmas Windelbandas siūlo suvokti „kaip protą bendrame žmonių gyvenime“ (9; p. 327). Po jos (o ėjimas *po* ko nors šioje schemeje gali reikšti buvimą tobulesniu) esama absoliučiosios dvasios, apimančios meną, religiją ir filosofiją. Kodėl turėtume manyti, kad altruistiniai poelgiai menkiau liudija laisvą žmogaus pasirinkimą ir veiklą negu meno kūriniai? Etikos taisyklės yra dvasiniai dariniai, sukurtos institucijos, kurios atsiduria lyg ir šalia žmogaus sąmonės. Jos būna laisvai sukuriamos, bet tai, kas sukuriama, įgauna savą objektyvią būtį, yra pati dvasinė tikrovė. Menas jusliniais pavidalais, religija vaizdiniais ir filosofija sąvokomis kalba *apie* visą dvasios tikrovę, medžiaga čia tik ženklina gryną dvasinį turinį. Taigi jose esama grynesnio dvasingumo. Be to, Hegelis aiškina ir kitą dvasios raidos liniją. Ji veda nuo substancinės laisvės, kurios apraiškos yra įstatymai ir papročiai, per subjektyvią (laisvų individų valių) laisvę į jų vienovę, realizuojamą idealioje valstybėje. Čia dorovės būklė yra tai, kas vainikuoja žmonijos raidą.

Hegelis kritiškai vertina Kanto ir Fichte's bei romantikų etiką. Kritiškumas nėra vienareikšmis. Ankstyvajame Hegelio straipsnyje, kuriamė jaučiama romantizmo įtaka, „Pirmojoje vokiečių idealizmo sistemos programoje“, pasaulis laikomas dorovine esybe. Hegelis teigia, kad visa ateities metafizika tyrinės moralę, etika taps išsamia visų idėjų sistema, o svarbiausią mokslo uždavinį – pačios dvasios savižiną – jis palieka filosofijai. Ryškus Hegelio dorovės ir moralės sąvokų skyrimas ypač atsiškleidžia tik veikale „Teisės filosofijos apmatai“, kuriame tyrinėjama teisė, moralė, dorovė, politika.

Akivaizdu, kad esama sąsajos tarp gėrio ir blogio, tarp ketinimo ir poelgio, tarp būtinybės ir laisvės, tarp papročio, moralės, dorovės ir įstatymo. Visa tai rasime Hegelio etikoje. Laisvos valios nepaaiškinsime be proto, dorovės be bendrų elgesio normų ir individualios sąžinės, gero poelgio be polinkių, aistrų, egoistinių motyvų ir išpareigojimų savo bendrijai. Jeroeno Bartelso nuomone, pirmiausia Hegelio sąvokų

reikšmė priklauso nuo jų vietos ir funkcijos filosofinėje sistemoje (5; p. 115), tad neperpratę susijusios visumos, nesuprasime atskirų sąvokų turinio. Svarbu dar ir tai, kad sujungiami konkretūs filosofijos tradicijoje nusistovėję sąvokų reikšmės aspektai. Taigi šios etikos studijos gali paskatinti mąstyti etikos sąvokų visumą.

LAISVA VALIA

Sunku išsirinkti sąvoką, kuri galėtų duoti pradžią nagrinėjimui. Visos žmonijos istorijos pamatu Hegelis laiko laisvės idėjos plėtotę. Pasak Johno Niemeyero Findlay'o, „mes galime jį vertinti kaip 'absolūtaus negatyvumo' filosofą, netikintį niekuo, kas nekyla iš laisvos, niekieno neįpareigotos, save įpareigojančios žmogaus dvasios“ (6; p. 359). Tad paklauskime, kuo ypatinga jo laisvės samprata. Hegelis laikosi racionalistinių nuostatų, jog laisvė nėra gamtinė būklė, nėra vien fizinė egzistencija, nevaržomas kūniškų polinkių tenkinimas, tai sritis, kurią sukuria ir kurioje reiškiasi protinga žmogiška esmė. Kuno Fischerio nuomone, hėgeliška laisvės sąvoka yra priešinga kantiškam ir visuotinai priimtam laisvės apibrėžimui, nes jo teorijoje individų bendrabūviui reikalinga individualios laisvės plėtra, o ne jos apribojimas (11; p. 529). Mąstytojas postuluoja laisvę kaip valios esmę. Tikra laisva valia yra noras turėti ją pačią ir veikti laisvai. Ją galime suprasti kaip norą pačiam norėti. Tai noras, kad bent vienu iš kiekvieno noro šaltinių būtų mano vidus, o ne vien prigimtis ar nereflektuoti nurodymai. Žinoma, tai laisvos valios formalios pusės apibrėžimas. Laisvoje valioje esama dviejų vienas kitą neigiančių ir apimančių komponentų. Pirmasis – galimybė suvokti save kaip absoliučiai neapibrėžtą esybę, iškilusią virš visų realių išorinių ir vidinių aplinkybių, save tapatinančią tik su visuotinybe. Tokia esybė (ji galėtų įsiseisti pavadinta tik individu), Hegelio nuomone, tėra negatyviai laisva. Negatyvios laisvės sąvoka yra savaime prieštaringa, nes valią, negalinčią priimti sprendimo, neįmanoma manyti esant absoliučiai neapibrėžtą. Taigi laisva valia pasirenkamas koks nors veiksmas, bet tai reiškia, kad nepasirenkami kiti veiksmai, kitaip sakant, pasirinkimas reiškia apsiribojimą. Ribota valia taip pat nėra tikroji laisva valia. Hegelis rašo, kad „laisvė yra norėti ko nors apibrėžto, bet šiame

apibrėžtume būti savyje ir vėl grįžti į visuotinybę“ (1; p. 63). Tikroji laisvė yra suvokimas, kad žmogaus valia egzistuoja tik sau nusistatydama ribas. Žmogus nebūtinai turi būti vien tik aplinkybių ir prigimties vergas, bet turi priimti konkrečius protingus sprendimus ir juos įgyvendinti. Taigi laisvė žmogui tik formaliai yra duotis. Tikrai laisvu ne gimstama, o tampama sąmoningų pastangų dėka. Hegelio nuomone, tikroji individo laisvė gimė tik krikščioniškame germanų pasaulyje. Jis rašo: „Rytų tautos dar nežino, kad dvasia arba žmogus savyje yra laisvas; kadangi jos šito nežino, jos ir nėra laisvos: jos tiktai žino, kad laisvas yra tik *vienas*, bet kaip tik todėl tokia laisvė pasirodo esanti tik savivaliavimo, barbariškumo, tamsybės aistra, tačiau kartu ir aistros tramdymas bei švelnumas, kuris pats yra tik gamtinis atsitiktinumas arba savivalė. Vadinasi, šitas *vienas* yra tik despotas, o ne laisvas žmogus. Tik Graikijoje pirmąkart pasirodo laisvės sąmonė, ir todėl graikai buvo laisvi, bet jie, kaip ir romėnai, žinojo tik tai, kad laisvi yra tik *kai kurie*, o ne žmogus apskritai; šito nežinojo net Platonas ir Aristotelis. Todėl graikai ne tik turėjo vergus [...] Pati ta laisvė iš dalies buvo atsitiktinė, laikina ir ribota gėlėlė, nes iš dalies ir kartu ji buvo šiuurkštus žmogiškojo, humaniškojo prado pavergimas. Tik sukrikščionintos germanų tautos pradėjo suvokti, kad žmogus yra apskritai laisvas, kad dvasios laisvė yra svarbiausioji jo prigimties savybė“ (2; p. 43–44).

SAVIVALĖ, APSISPRENDIMAS, VALINGA VEIKLA

Laisvų sprendimų šaltinis yra žmogaus vidus, o savivalės sprendimus lemia išoriniai veiksniai. Atkreipsime dėmesį į tai, kad pati vidujybė turi struktūrą, todėl kai kas joje turi būti išoriška, kai kas – vidus tikrąja prasme. Vidujybės vidus yra dvasia, kurioje Hegelis išvelgia dvi neatskiriamas puses – mąstymą ir valią. Nereikia nė Hegelio, kad suprastume, jog nevalingo mąstymo nebūna. Taip pat akivaizdu, kad su jokia kita galia nesusijusi valia tėra abstrakcija. Į klausimą, kam turi paklusti valia, istorijoje esama įvairių atsakymų. Hegelis nepritaria sensualistų mintims ir, pabrėžęs valingo sprendimo būtinybę, praplečia sokratišką nuostatą. Jis nurodo, kad „valia yra tikra, laisva valia – tik kaip *mąstantis* intelektas“ (1; p. 77), bet vien žinoti, kas yra gera, nepa-

kanka. Nieko nesprendžiančios valios Hegelis net nelaiko valia ir teigia, kad valia reiškiasi kaip vidinio turinio perkėlimas išorėn, t. y. koks nors tikrovės pakeitimas pagal žmogaus sumanymą. Net sugebėjimai ir talentai, Hegelio nuomone, yra išoriniai dalykai. Tik valingo tobulinimosi dėka jie tampa iš prigimties jais apdovanoto žmogaus nuosavybe. Valia gali ir turi apsispręsti bei įgyvendinti savo tikslus. Hegelis pabrėžia aktyvumo vertę – pasisako už veiklią meilę, darbštumą, savarankišką mąstymą, sąmoningą paklusnumą įstatymams. Mąstytojas teigia veiklumą, o ne vien abstraktų privalėjimą arba užsidarymą tik individualiame pasaulyje. Jo nuomone, vien vidinis moralumas, geri norai, ketinimai nieko gero neduoda. Žmogus turi daug polinkių ir laisvai renkasi, kaip jam pasielgti, o poelgio moralinės vertės kriterijus yra ne ketinimas, kuris gali viską pateisinti, o rezultatas. Autorius pabrėžia, kad vidiniai subjektyvūs moraliniai įsitikinimai yra ne tokie vertingi kaip visuotinai reikšmingi poelgiai. Individo dorovinę vertę lemia jo veiklos rezultatai. Filosofas tiksliai nusako, kad „barbaras yra tinginys ir skiriasi nuo kultūringojo tuo, kad yra bukaprotiškai neveiklus, nes praktinė kultūra ir glūdi įprotyje kuo nors užsiimti. Neįgudęs žmogus visada padaro ne tai, ką norėjo, nes jis nėra savo veiklos viešpats“ (1; p. 305).

Taigi vien žinių apie tinkamą elgesį nepakanka, kad žmonės taip ir elgtųsi, ir kita prasme. Būtinai kitoks žinojimas – praktinis įgūdis. „Teisės filosofijos apmatuose“ autorius teigia, kad žmogus dorybingas būna tuomet, kai geras elgesys tampa pastovia jo charakterio ypatybe. Dorovingumo įpročiai turi būti individo prigimties dalis. Žinoma, antrosios prigimties, bet tik ši dvasinė prigimtis ir sukuria žmogų. Hegelis ne kartą pabrėžia, kad tik paklūstant galima išsiugdyti valią, susiformuoti mąstymą savarankiškai kūrybinei veiklai. Mąstytojo žodžiais, „darydamas ką nors neteisingai, žmogus dažniausiai leidžia pasireikšti savo atskirumui. Protingumas yra vieškelis, kuriuo eina kiekvienas, kuriame niekas neišsiskiria“ (1; p. 72).

Be abejo, ne kiekviena veikla gali būti savaime tikslas. Elgesys, kurio principas – „daryk ką nori“, Hegelio nuomone, kyla ne iš laisvės, bet iš savivalės. Galima rinktis vieną ar kitą poelgį, nes nė vienas iš jų neatrodo esąs būtinai. Taip renkasi savivalė. Ji yra prieštaringa. Lyg niekas kitas nevaržo žmogaus veiksmų, bet juos lemia ne valia, o atsitiktinės išorinės

aplinkybės, t.y. iš prigimties žmoguje slypintys instinktai, troškimai, polinkiai. Pasak Hegelio, „pojūtis, jauslumas, polinkiai taip pat yra vidinio pasaulio realizacijos būdai, tačiau laikini ir daliniai, nes jie sudaro kintantį valios turinį“ (1; p. 458). Žmogus neturi leisti, kad jį tiesiogiai apibrėžtų prigimtis. Čia galime įžiūrėti Hegelio ir ankstesnės racionalizmo etikos minčių analogiją. Joje aistros ir tikros idėjos skiriasi ne tiek turiniu, kiek jų suvokimo aiškumu ir ryškumu. Žmogaus uždavinys – aiškiai mąstyti, tada nebus aistrų. Hegelis neneigia aistros ir minties sąvokų skirtumo, bet reikalauja, kad aistros būtų reflektuojamos. Reflektuodamas žmogus iškyla virš savo instinktų, jausminių polinkių, sąmonėje esančių vaizdinių ir gali juos vertinti, priimti juos kaip savus arba jiems priešintis. Nuo šio sugebėjimo priklauso žmogaus didybė. Hegelis išskiria du žmogaus nelygstamos vertės aspektus. Formaliai žmogus yra didis kaip būtybė, savyje suderinanti du kraštutinumus. Iš prigimties ir dėl išorinių aplinkybių ji yra ribota ir tai žino. Kartu mintyse ji gali abstrahuotis nuo bet kokio apibrėžtumo. Tokia savivoka ją paverčia begaline ir laisva. Šia prasme net nusikaltėlis yra savaime tikslas. Aiškindamas bausmės sąvoką, Hegelis nuosekliai laikosi šios nuostatos. Galbūt tai skamba netikėtai, bet nusikaltantysis savo noru įgyja teisę į bausmę. Jei jis yra pakaltinamas, kitaip sakant, elgiasi laisvai ir atsakingai, vadinasi, jis renkasi nusikalstamą poelgį, žinodamas jo galimą pasekmę – bausmę. Kalbant Hegelio terminais, bausmė yra teisės neigimo neigimas, o ne kokių nors papildomų tikslų (auklėjimo, visuomenės apsaugojimo ar kt.) priemonė. Bausmė liudija tai, kad ir nusikaltėlis yra gerbiamas kaip laisva būtybė. Žinoma, žmogus gali ir turi būti didis ne vien formaliai, bet ir savo tikslų turiniu.

POLINKIS IR PAREIGA

Hegelis teigia, kad polinkis ir pareiga tėra skirtingos to paties turinio formos. Jis pripažįsta Kanto griežtą pareigą kaip pagrindinį, o gal net vienintelį elgesio principą, dorovinės sferos sudarymo pamatą, tik nurodo, kokie yra tokios koncepcijos trūkumai. Hegelio nuomone, Kanto etika nėra tikroviška. Laisvai interpretavęs Kanto moralės principą „su pasidarygėjimu daryti tai, ką liepia pareiga“ (1; p. 204), Hegelis bando įrodyti, kad pareigos dėl pareigos reikalavimas yra praktiškai bevertė formalizmo

apraška. Priešiniamaši polinkiams ir pareigų vykdymą mąstytojas skelbia vien formaliu principu. Atrodytų, net pernelyg aistringai, nes Kantas ir neketino siūlyti konkrečių patarimų, jis siekė pagrįsti pamatinius tarpusavyo santykių principus. Hegelis nagrinėja konkrečias pareigas sau, šeimai, visuomenei, valstybei. Jo nuomone, ne gėrio troškimas, o poreikis, polinkis, malonumas, aistra lemia individų poelgius. Tiesiogiai tai nemenkina jų poelgių moralinės vertės. „Istorijos filosofijoje“ Hegelis rašo: „Tiesioginis *istorijos vaizdas* mus įtikina, jog žmonių poelgius lemia jų poreikiai, aistros, interesai, charakteriai ir gabumai, ir kaip tik šitie poreikiai, aistros, interesai, ir tik jie yra šito veiklos spektaklio *varomosios jėgos*, atliekančios pagrindinį vaidmenį. Žinoma, ten galima rasti ir bendrų tikslų, *gėrio* troškimą, taurią tėvynės meilę; tačiau šitos dorybės ir toji visuotinėybė pasaulyje ir visame kame, kas jame vyksta, nelemia nieko reikšmingesnio. Žinoma, tuose subjektuose ir jų veiklos srityse mes galime išvelgti proto apibrėžimų realizaciją, tačiau, palyginti su žmonių giminės mase, jie yra nežymūs; be to, ir sritis, kurioje skleidžiasi jų dorybės, yra palyginti labai nedidelės apimties. Priešingai, aistros, individualistiniai tikslai, egoizmo patenkinimas yra visagaliai; jų jėgos priežastis ta, kad jie nepripažįsta jokių ribų, kurias jiems norėtų nubrėžti teisė ir moralė, ir ta, kad šios gamtinės jėgos artimesnės žmogui už dirbtinį ir nuobodų auklėjimą, kurio dėka žmogus pripranta prie tvarkos ir saikingumo, prie moralės ir teisės normų“ (2; p. 46). Gėrį mąstytojas apibrėžia ne kaip griežtą pareigos atlikimą, o kaip tokią individo gėrybę, kuri yra reikšminga ne vien jam pačiam, bet ir kitiems. Jūrgenas Habermasas pažymi, jog Hegelis pirmasis nurodo, kad pareigos ir gėrio, teisingumo ir visuotinės gėrovės principų supriešinimas kliudo aiškinti moralės reiškinius (7; p. 324). Žmogus turi teisę savo poreikius paversti savo tikslu, gėrybių troškimas žmogaus nežemina, polinkių turinys gali būti toks pat kaip ir moralinių ar dorovingų poelgių. „Teisės filosofijos apmatuose“ autorius aiškina: „Tik to, kas rasta, iškėlimas iki iš-savęs-kuriamojo suteikia aukštesnio lygio gėrį; bet toks skirtingumas netrukdo abiejų pusių suderinamumui“ (1; p. 202). Taigi vien polinkio tenkinimo ir moralaus ar dorovingo poelgio skirtumas yra tik jų motyvacija. Polinkis turi būti apmąstytas ir įvertintas remiantis bendrais protingais kriterijais. Tenkindamas savo norus, indi-

vidas turi siekti bendro gėrio. Gera arba visuotinė valia reiškiasi kaip individų derančių valių suma. Bet ar iš tiesų individualūs polinkiai gali sutapti su visuotiniais interesais be prievartos, tarsi savaime? Tokį sutapimą aiškina Hegelio laisvės ir būtinybės, pasaulio proto sampratos.

Literatūra

1. *Hegel G. W. F.* Teisės filosofijos apmatai. – Vilnius: Mintis, 2000.
2. *Hegelis G.* Istorijos filosofija. – Vilnius: Mintis, 1990.
3. *Anilionytė L.* Minervos pelėdos skrydis // G. W. F. Hegel. Teisės filosofijos apmatai. – Vilnius: Mintis, 2000. P. 7–20.
4. *Anzenbacher A.* Etikos įvadas. – Vilnius: Aidai, 1998. P. 106–113.
5. *Bartels J.* Der neue Subjektbegriff in der *Phänomenologie des Geistes* // *Dialectica minora*; 2. Hegels Transformation der Metaphysik / Detlev Pätzold; Arjo Vanderjagt (Hrsg.). – Köln: Dinter, 1991.
6. *Findlay J. N.* The Philosophy of Hegel: an Introduction and Reexamination. – New York: Collier Books, 1966.
7. *Habermas J.* Morality and Ethical Life: Does Hegel's Critique of Kant Apply to Discourse Ethics? // *Kant and Political Philosophy* / ed. by Ronald Beiner and William James Booth. – New Haven and London: Yale University Press, 1993.
8. *MacIntyre A.* Trumpa etikos istorija. – Vilnius: Charibdė, 2000. P. 182–191.
9. *Windelband W.* Die Geschichte der neueren Philosophie in ihrem Zusammenhange mit der allgemeinen Kultur und den besonderen Wissenschaften. Zweiter Band. Von Kant bis Hegel und Herbart. – Leipzig: Druck und Verlag von Breitkopf und Härtel, 1904.
10. *Wood A.* Hegel's Ethics. // *The Cambridge Companion to Hegel* / ed. by F.C. Beiser. – Cambridge: Cambridge University Press, 1999. P. 211–234.
11. *Финлер К.* Гегель. Его жизнь, сочинения и учение. Первый полутом. – Москва, Ленинград: Государственное социальное – экономическое издательство, 1933. P. 527–542.
12. *Anilionytė L.* Hegelio etika: dorovė prieš moralę // *Logos*, 2004, Nr. 38 (spaudoje).

DOROVĖS APRAIŠKŲ RAIDA

PROTAS, BŪTINYBĖ, GĖRIS

Individualūs ir bendri siekiai dera tik tuomet, kai postuluojuama būtina, objektyvi, protinga pasaulio raida. Artimiausia šiai būtinybės sampratai būtų Barucho de Spinozos koncepcija. Spinozos Dievo-gamtos mintis-veiksmas yra nekintanti būtinybė, jo sistemoje nėra praeities, dabarties, ateities laiko atkarpų, visa yra amžinybė. Dievo-gamtos numatymas ir realizacijos sutampa būtinėje amžinybėje. Ir Hegelis nurodo, kad tikroji dvasia yra amžinybėje, bet jo dvasios neįmanoma mąstyti kaip ko nors nekintančio, jos saviraida nemąstoma be laiko. Viskas vystosi dėsningai. Taigi, jei Spinozai absoliutus protas visada pažįsta būtinybę, Hegelio būtinybės įsisąmoninimas yra nuoseklus. Taip Hegelis išvengia dviprasmybės, nes, jei viskas visada yra būtina, kuo remiantis nurodoma siekiamybė?

Hegelis yra įsitikinęs, kad pasaulį valdo protas: „Jis viešpatavo ir pasaulinėje istorijoje. Lyginant su tuo savyje ir sau visuotiniu ir substanciniu pradū, visa kita jam pavaldū ir yra jo priemonė. Tačiau šitas protas yra imanentiškas istorinei būčiai ir įsikūnija joje ir per ją“ (3; p. 51). Protas yra ir dorovės pagrindas bei šaltinis, jis yra ir visų priešybių dėmės laidas. Individualai pažįsta istorinę būtinybę ir elgiasi pagal jos reikalavimus. Dorovinė laisvė yra būtinybės pavertimas savo tikslais. Hegelis teigia, kad galima kalbėti „apie *laisvės* ir *būtinybės* susiliejamą, nes į vidinį savyje ir sau esmingą dvasinį procesą mes žvelgiame kaip į būtiną, o, priešingai, tai, ką sąmoninga žmonių valia laiko savo interesu, priskiriame laisvei“ (3; p. 51–52). Protas įsisąmonina būtinybę, t. y. esamas sąlygas, ir atrenka poelgį, kuris šiomis sąlygomis yra tikslingiausias. Tikra laisva valia negali norėti nieko, kas nėra protinga. Objektyviosios dvasios raida krypta protinga linkme. Tad žmogus negali siekti to, kas neįeina į objektyviosios dvasios planus. Atsiminkime, kad pažinimu Hegelis laiko išorės pavertimą savo vidumi. Pažindami tikrovę, šiuo atveju objektyviąją dvasią, ją suvidujiname. Toks vidus ir nulemia mūsų elgesį. Taigi laisva valia turi norėti to, kas įeina į būtiną, tobulėjančią pro-

tingą pasaulio tvarką. Hegelis sako, kad ji retai būna sąmoningas individų veiklos motyvas. Kita vertus, visi jų poelgiai tėra jos savirealizacijos priemonės. Tad Hegelio individai ne visada sąmoningai laikosi iš anksto numatytos įvykių eigos. Galime prisiminti, kad Spinoza, panašiai kaip Hegelis interpretavęs laisvės ir būtinybės santykius, panašiai įsivaizdavo ir individų galimybes. Spinozos nuomone, žmogaus intelektas yra pajėgus suprasti pasaulio tvarką, numatyti priežasčių pasekmes, bet negali jų pakeisti. Hegelio individai keičia istoriją nesavarankiškai, o tik pagal jos pačios numatytą planą. Žinoma, istoriją galime suprasti ne kaip savarankišką veikėją, o pasiremdami Merabu Mamardašviliu, teigiančiu, kad „objektyvios mąstymo formos' stichiškai susiformuoja iš daugelio individualių veiksmų susipynimo ir viešpatauja virš individualios sąmonės nepaisant atskirų asmenų valios ir norų“ (13; p. 151), laikyti ją tiesiog antindividualiu, objektyviu reiškiniu. Žmonijos istorijos tėkmėje realizuojasi visuotinės vertybės. Kita vertus, argi neįmanomas individualus geras poelgis, kurio nepadiktavo tradicija? Ar taip nepribojama atsakingumo laisvė? Derindamas atskirus ir bendrus interesus, autorius aukoja savarankišką individą.

Hegelio teorija susilaukė didžiausios kritikos būtent už individualumo sumenkinimą, bet bendrybės ir atskirybės santykis joje yra dvilypis. Jeigu bendros elgesio taisyklės būtų laikomos vienareikšmiškai svarbesnėmis už jas realizuojančias individualybes, nereikėtų priešpriešinti nereflektyvų senovės dorovingumą ir subjektyviai priimtą dorovę, kuri interpretuojama kaip subjektyvumo ir objektyvumo vienovė, abstrakčios teisės ir individualios moralės sintezė, sudaranti antrąją individų prigimtį, visuotinę individų esmę. Be to, autorius pabrėžia *motyvuoto* paklusimo priimtoms taisyklėms būtinybę. Bendra taisyklė turi būti subjektyviai patikrinta, bendras įstatymas – kritiškai, o ne naiviai priimtas. Tačiau jau egzistuojančių normų teisingumu negalima abejoti. Dorovinė sąmonė neturi reflektuoti: „Dorovinis nusiteikimas kaip tik tuo ir pasireiškia, kad nepajudinamai ir tvirtai laikomasi to, kas teisinga, ir susilaikoma nuo bet kokio to nusiteikimo išjudinimo, išklabinimo ir sumenkinimo“ (1; p. 323).

Hegelio nuomone, poelgius turime vertinti tik retrospektyviai, kai paaiškėja, kad jie buvo nukreipti į pozityvią žmonijos raidą. Pozityvu-

mas arba nepozityvumas priklauso ne nuo poelgių dorovinės vertės jų atlikimo metu, o nuo jų santykio su istorijos tėkme. Net pats žmogus gali elgtis „nesąmoningai“, nežinodamas, kad, pvz., ne itin doroviški veiksmai vėliau galėtų būti pateisinti. Iš anksto negalima numatyti, kaip reikia elgtis, tai yra likimiškas dalykas. Tad individas negali sąmoningai rinktis gerų ar blogų poelgių. Hegelis pabrėžia, kad viskas vyksta tik protingai, o ne kaip individui liepia širdis. Aistringą veiklą turi skatinti ne jausmas, ne asmenybės ir visuomenės susiliejimo iliuzija, o protingi tikslai. Jie gali prieštarauti net esamai tvarkai. Istoriją keičia didžios asmenybės net ir nesąmoningai, bet dėl pasaulio proto. Didžios asmenybės samprata aiškina, kaip vyksta kardinalūs visuomenės pokyčiai, bet tenka pripažinti, kad didžios asmenybės elgesys nesiderina prie tuo metu egzistuojančių dorovės normų. Tokia asmenybė peržengia moralės ribas ir yra anapus gėrio ir blogio. Šios mintys nėra vien autoritarizmo teisinimas. Pasaulinio proto sampratą galime laikyti kultūros tradicijos interpretacija. Etikos klausimams tradicijos samprata yra svarbi, nes tradicijos dalį sudarančios elgesio normos ir papročiai akivaizdžiai yra ne individo (net jei jis yra moralistas), o žmonijos veiklos vaisius. Esamos dorovės kritiką iš deramos – filosofo išgalvotos, bet realiai neegzistuojančios – dorovės pozicijų Hegelis laiko nepagrįstu ir nevaisingu moralizavimu. Jo nuomone, teisės filosofijos, kartu ir etikos paskirtis yra ne išradinėti naujus principus, o analizuoti esamus. „Istorijos filosofijoje“ jis rašo: „Tie idealai, kurie sudūžta, susidūrę su kieta tikrovės uola ir neatsilaiko prieš gyvenimą, visų pirma gali būti tik subjektyvūs ir priklausyti tik pavieniam asmeniui, laikančiam save aukščiausiu ir protingiausiu individu [...] Juk visa, ką individas susigalvoja atsiribojęs nuo kitų, negali būti visuotinės tikrovės dėsnis, kaip ir pasaulio dėsnis egzistuoja ne tik dėl pavienių individų, kurie, jo palytėti, gali ir nukentėti“ (3; p. 61). Beprasmiška vien išsigalvoti, savo protu konstruoti „tobulas“ etines sistemas ir tikėtis, kad jų dėka pasikeis dorovinė tikrovė. Neverta kritikuoti esamą dorovinę tvarką iš tinkamos tvarkos pozicijų. Dorovė nėra įgimta, bet ji ir sąmoningai nesukuriama, o gaunama iš tradicijos, Hegelio terminu, iš objektyviosios dvasios. Tradicija yra aukščiau už individualybes, bet reiškiasi vien tik per jas. Ji įgauna santykiš-

kai savarankišką raidą. Tai pirminis dalykas palyginti su asmenybe. Pasak Windelbando, Hegelis nurodo, kad „dorovės sąmonė ir dorovės įstatymų leidyba niekada neišplaukia iš individualaus Aš, priešingai, jos glūdi santykyje, kuriame individas susivokia esąs pajungtas visuotiniam protui“ (10; p. 328). Elgesio principai yra pirminiai, o žmonių poelgiai antriniai. Žmonių elgesys reikšmingas tik tiek, kiek per jį reiškiasi objektyvi žmonijos raida. Nors tradiciją formuoja patys individai, bet tiesioginė jų įtaka pasitaiko retai. Individai tik stebi idėjų vystymąsi ir prie jo neprideda nieko savito. Atsižvelgus į vėlesnę subjekto sampratą, Hegelio visuotinybės principo sureikšminimas yra ne silpnybė, o tik nešališka konstatacija. Individualus subjektas prarado autonomiškumą, jis yra tik visuotinybės apraiška.

Gėris Hegelio filosofijoje nėra visiems laikams nustatytas. Pirmasis žmogus apskritai nebuvo nei geras, nei blogas, nes, kol individų veiklą lemia vien papročiai, nei gėris, nei blogis neegzistuoja. Jie atsiranda tik kartu su individualia sąmone ir sąžine. Gėrio ir blogio šaltiniu Hegelis laiko pažinimą. „Istorijos filosofijoje“ jis teigia, kad „pažinimas yra nuodėmingas, ir dėl jo žmogus prarado savo prigimtinę laimę. Čia išreikšta gili tiesa, kad blogis glūdi sąmonėje, nes žvėrys nėra nei blogi, nei geri, kaip ir iš gamtos neišsiskyręs žmogus. Tik sąmonė atskiria ‘Aš’ kaip begalinę savivalės laisvę nuo grynojo valios turinio – gėrio [...] Sąmonė kartu yra atsiskyrimas nuo visuotinės dieviškos dvasios. Sakysim, aš savo abstrakčia laisve priešinuosi gėriui, taigi kaip tik tai ir yra blogio pozicija“ (3; p. 343). Vengti gero poelgio, žinant alternatyvų vertę, yra blogas dalykas. Natūralių polinkių, instinktų, aistrų vertės nežinojimas gali būti pateisinama priežastis tik prigimtinės būklės neperaugusiam žmogui. Gėris ir blogis yra neatskiriama susiję, jų abiejų reikia raidai. Blogis yra būtinas tobulėjimo akstinas. Tad negalime teigti, kad jis neturi savarankiškos būties, o yra tik gėrio stoka. Kartu jis nėra absoliutus. Kaip raidos akstinas jis yra gėrio šaltinis. Gėrį kiekvienu metu lemia dvasingumo išsivystymas bei jo įsisąmoninimas. Tai, kad didėja sąmoningumas bei laisvė, yra gera. Aukščiausią gėrį Hegelis aiškina kaip individualios moralės ir visuomenės dorovės vienybę. Į jį įeina viskas, kas išsaugo gyvenimą ir teikia laimę. Tai yra įstatymų, papročių ir sąži-

nės, t.y. individų aktyvaus vidinio jų pripažinimo, vienybė. Subjektyvus gėris yra tyra sąžinė. Hegelis pripažįsta, jog sąžinė, moralė gali būti subjektyvistinės, o ne vien atitinkančios tikrą gėrio supratimą. Hegelio netenkina romantikų etikos individualizmas, nes, jo nuomone, subjektyvi atskiro žmogaus moralė nėra reikšminga, abstraktus tarnavimas žmogui nėra vertingas. Taigi individuali sąžinė nebūtinai būna gera, ji gali būti formali, prieštaraujanti visuotinei dorovei. Tačiau blogas gali būti ir poelgis, kuris net neprieštaruoja dorovei. Dorovė yra čia egzistuojančios bendros elgesio normos. Ne visos jos yra pačios protingiausios, todėl dorovė gali būti neteisinga. Žinoma, jos normos turi atitikti proto ir laisvės principus, bet Hegelio dorovės apibrėžimas apsiriboja būtent visuotiniu normų priimtumu, nepaisant jų vertės. Jos gali nebūti tikros, bet vis tiek kurį laiką egzistuoti. Tokiu atveju individo valios ir visuotinių normų sutapimas nelaiduoja, jog jis gerai elgsis.

ABSTRAKČIOJI TEISĖ, MORALĖ, DOROVĖ

Aptardamas laisvės plėtotės stadijas, Hegelis neteigia, kad jos žmonių istorijoje viena kitą keitė būtent tokia seka. Jis aiškina pačios sąvokos formavimąsi. Aukščiausia laisvės idėja apima dviejų pirmųjų – teisėtumo ir moralumo – momentus. Tik dorovės stadijoje egzistuoja tikrasis teisingumas, tikroji sąžinė ir tikrasis gėris. Pasak Hegelio, pirmojoje abstrakčiosios teisės stadijoje „valia yra betarpiškumo, būties formoje“ (2; p. 96). Tarp žmogaus valios ir jos turinio dar nėra skirtumo. Šis turinys yra išorinis tiesiogiai užtiktas pasaulis. Pažymėsime detalę, svarbią taikomajai etikai. Hegelis bando grįsti savižudybės (ne pasiaukojimo, bet savižudybės tikrąją prasmę) neteisėtumą. Įdomu tai, kad autorius neapeluoja nei į pareigas artimiesiems, nei į tokio veiksmo neleidžiantį Dievą, bet „tipiškai hėgeliškai“ tokį neteisėtumą išveda iš pačių sąvokų reikšmės. Gyvenimas kaip visuma nėra kas nors išoriško žmogaus atžvilgiu, ir žmogus nėra savo gyvenimo šeiminkas. Manyti kitaip, reikštų pripažinti, kad asmuo turi teisę į save kaip visumą.

Abstrakčioji teisė apima prigimtines teises į nuosavybę, sutartį bei baudžiamąją teisę. Jas kaip pamatinius žmonių santykių reguliavimo principus pripažįsta kiekvienas bendrijos narys. Šis pripažinimas yra tiesiog-

nis, dauguma nė neįtaria, kad galėtų būti kitaip, o pažeidėjų laukia prievarta. Sąmoningas žmonių tikslas yra paprasčiausias siekis gyventi bendrai, t.y. gyvybės ir nuosavybės saugumo užtikrinimas. Įstatymai ir papročiai yra žmonių bendrijos kūrybos vaisiai, tačiau šioje pakopoje nemąstoma, kad jie kyla iš laisvės. Santykius reglamentuojančios normos yra gyvybiškai būtinos, bet gamta ar prigimtis nerodo, kokios jos bus. Hegelis teigia, kad šios normos žmonėms atrodė tokios didingos, jog jie net nedrįso sau priskirti jų autorystės. Buvo manoma, kad jų šaltinis dieviškas. Šioje pakopoje apie normų teisingumą nėra susimąstoma. Žinoma ir tikima, kad jos absoliučios. Tad individai nėra absoliutūs savo poelgių šeimininkai. Jų elgesį lemia išorinė jėga. Dar blogiau, kad net nesuvokiama, jog individai galėtų laisvai apsispręsti. Nėra pamato, kuriuo remiantis būtų galima svarstyti papročio ar įstatymo tinkamumą. Tik herojai gali keisti esamas elgesio normas. Herojų veiksmai atliekami ne kaip pri pažinta teisė, o kaip jų ypatinga valia. Hegelio nuomone, ši valia yra teisinga, nes ji nėra prigimtinė. Bet ar visa, kas nėra prigimtis, savaime yra gera? Tai, kad herojų veiksmai buvo teisėti, atsiveria tik vėlesniam žvilgsniui. Eilinio asmens laisvė yra labai ribota. Žmogus savarankiškai nevertina savo poelgių, tvarkai jis paklūsta tarsi instinktyviai arba per prievartą. Savotiškas dvilypumas būdingas tik sąmoningiems nusikalstamiems veiksams. Nusikaltėlis žino, kas yra teisėta ir kad įmanoma elgtis priešingai, ir kad šis veiksmas savo ruožtu reikalautų teisėtumo atkūrimo.

Moralei būdingas kitoks dvilypumas, ir šioje pakopoje atsiskiria atskira ir visuotinė valia. Hegelis teigia, kad „moralumo sąvoka yra vidinis valios santykis su pačia savimi“ (2; p. 189). Žmogus sumano, ką norėtų veikti, poelgiais siekia tam tikrų savo tikslų bei įvertina savo poelgius. Čia atsiranda savarankiškai veikiantis subjektas. Morale yra viena iš ne daugelio reiškinių, kurių atsiradimą filosofas sieja su konkrečiu istoriniu įvykiu. Aiškiausiai jos atsiradimas aprašomas „Filosofijos istorijos paskaitose“, skyrelyje apie Sokratą: „Iki Sokrato atėniečiai buvo doroviški, bet ne morališki žmonės; savo santykių protingumą jie vykdė nesamprotaudami, nežinodami, kad jie yra geri žmonės. Moralumas santykius susieja su refleksija, žinojimu, kad būtent šitas, o ne kitas dalykas yra gėris“ (4; p. 439).

Moralinė būklė dažniausiai siejama su subjektyvia valia, bet tai jokiū būdu nereiškia, kad ji nesantykiuoja su objektyviais dalykais. Sumanymas ir ketinimas yra dvasinė veikla, tačiau sumanyto veiksmo pasekmės būna objektyvios ir dažnai peržengia tai, ką žmogus sąmoningai numatė. Ketinimo objektyviąją pusę sudaro tai, kad veikėjas, nustatydamas poelgio vertę, turi „žinoti ne tik savo atskirą poelgį, bet ir su juo susijusią visuotinybę“ (2; p. 196). Visuotinybės žinojimas kyla iš to, ką Hegelis laiko subjekte glūdinčiu objektyvumu. Taigi žmogaus elgesį lemia ne vien išorinės aplinkybės, bet ir jų įvertinimas bei „įtraukimas subjektyvybėn“. Subjektyvi valia siekia ypatingų tikslų, kurie veikėjui atrodo sudarantys jo gerovę. Atskiro žmogaus gerovė yra jo poreikių, polinkių, aistrų, išmonių patenkinimas. Realiai atsiskirti nuo bendrijos nėra įmanoma. Apie bandančius šalintis Hegelis rašo: „Jie pateikia savo elgseną kaip kažką tokio, kas esti tik jiems patiems ir kuo jie norėtų parodyti tik save ir savo pačių esmę. Tačiau, kažką veikdami ir šitaip pasireikšdami bei pasirodydami viešumoje, savo veiksmais jie tiesiogiai prieštarauja tam, ką jie sako: girdi, jie nori pašalinti pačią viešumą, bendrąją sąmonę ir visų dalyvavimą. Tuo tarpu įkūnijimas tikrovėje veikiau yra ‘savo’ perkėlimas į bendrybės stichiją, o tai lemia, kad tas ‘savo’ tampa ir turi tapti visų dalyku“ (1; p. 311). Kiekvienas poelgis kaip nors keičia esamą tikrovę, o tai reiškia, jog veikti nepripažįstant jos reikšmingumo, neatsižvelgiant į objektyvius jos dėsnius, apskritai neįmanoma. Gerumas vien savo viduje ir vien sau neegzistuoja. Pagal patį apibrėžimą gėris yra visuotinė poelgio vertė, gėrio turinys yra ir teisė, ir visuotinė gerovė. Tai abstraktus apibūdinimas. Ar koks nors realus poelgis yra geras, sprendžia sąžinė. Hegelis pabrėžia sąžinės privalumus. Jei anksčiau žmogaus elgesį reglamentavo išoriniai dalykai, dabar jis suvokia, kad jam privaloma tik tai, ką sako jo vidiniai įsitikinimai. „Teisės filosofijos apmatuose“ autorius rašo: „*Sąžinė* yra absoliuti subjektyvios savimonės teisė, būtent žinoti *savyje* ir *iš savęs* pačios, kas yra teisė bei pareiga, ir nepripažinti nieko, išskyrus tai, ką ji žino apie gėrį, kartu tvirtinimą, kad tai, ką ji šitaip žino ir nori, *iš tiesų* yra teisė ir pareiga. Sąžinė, kaip ši subjektyvaus žinojimo ir to, kas yra *savyje* ir sau, vienybė yra šventenybė“ (2; p. 219). Greta sąžinės privalumų mąstytojas nuro-

do ir jos trūkumą. Ten pat jis rašo: „Bet ar *konkretaus individuo* sąžinė atitinka šią sąžinės idėją, ar tai, ką ji *laiko geru* ar skelbia esant gerą, ir iš tiesų yra gera, paaiškėja tik iš šio privalėjimo būti geru *turinio*. Tai, kas yra teisė ir pareiga, kaip valios apibrėžčių protingumas savyje ir sau, iš esmės nėra nei *ypatinga* individuo nuosavybė, nei egzistuoja pojūčio ar kokios nors kitos atskirybės, t. y. juslinio žinojimo, *forma*, bet iš esmės – tai *visuotinių*, mąstomų apibrėžčių, t.y. *įstatymų* ir *principų*, forma. Todėl sąžinė yra pajungta šiam sprendimui, *teisinga* ji ar ne, ir jos rėmimasis tik *Pačia savimi* tiesiogiai prieštarauja tam, kuo ji nori būti, protingo, savyje ir sau reikšmingo visuotinio elgesio būdo taisyklei“ (2; p. 219). Puiku, kad žmogus yra sąžiningas, bet to dar nepakanka. Turime žinoti, ar jis paklūsta formaliosios ar tikrosios sąžinės reikalavimams. Moralės pakopai būdinga formalioji sąžinė. Gėrio ir blogio kriterijus tėra subjektyvus įsitikinimas. Nenuostabu, kad pagal tokį kriterijų visi poelgiai gali atrodyti geri. Ir ne vien atrodyti, nes subjektyvios moralės požiūriu ketinimas savo poelgiu daryti gėrį ir įsitikinimas tuo, kad tai, kas atliekama, yra gėris, *daro* šį poelgį gerą.

Aptardamas veidmainystę, Hegelis pažymi, jog ji tapo retu reiškiniu. Deja, ne dėl to, kad žmonės ėmė tik gerai elgtis. Tiesiog savivalė kiekviename bendražmogiška prasme blogame poelgyje randa ką nors subjektyviai gera. Blogio dėl paties blogio troškimas būtų patologija. Jei ko nors norima, tai šis kas nors laikomas geru ar bent priemone geram norinčiojo tikslui. Ypatingos mąstytojo kritikos susilaukia romantinė pasaulėžiūra, įžvelgusi tai, kad esama tvarka nėra absoliučiai tobula ir apskritai objektyvi esamybė niekada net negalėtų tapti nepriekaištinga. Tokią galvoseną Hegelis įvertina kaip tyčinį priešinimąsi objektyvioms normoms ir begalinio savo subjektyvumo suabsoliutinimą. Romantinė nuostata galėtų būti inteligentiškos, barbariškų veiksmų neįsiimančios, bet vis dėlto tik negatyvios laisvės pavyzdys. Hegelis teigia, kad „šitai yra dar aukštesnė viršūnė save kaip absoliutą žinančio subjektyvumo, kuriam gėris ir blogis savyje ir sau išnyko ir kuris gali skelbti juos esant tokius, kaip nori ir sugeba“ (2; p. 241). Mąstytojo manymu, ši pozicija yra blogis be jokių išlygų. Tačiau pats subjektyvumas yra pagrindinis moralės bruožas. Moralumas yra atskiros subjektyvios va-

lios ir tame pačiame subjekte glūdinčio gėrio priešybė, tad jų sutaikymas būtų neišvengiamas moralės esmės pakeitimas. Dėl tokio pokyčio atsiranda aukščiausia laisvės pakopa – dorovė.

Hegelis teigia, kad „dorovė yra laisvės sąvoka, tapusi estinčiu pasauliu ir savimonės prigimtimi“ (2; p. 248). Subjektas nemano, kad šis įstatymų ir institucijų pasaulis gali būti kas nors išoriška, priešinga jo paties vidujybei. Kartu įstatymai ir institucijos yra ir objektyvūs elgesio vertinimo kriterijai. Be to, jei moralės pakopoje žmogus tik *turėjo* atlikti pareigas, siekti teisingumo ir visuotinės gerovės, tai, Hegelio nuomone, doroviškumas yra realus šių reikalavimų išpildymas. Hegeliškos dorovės plotmėje sudėtingasis Davido Hume'o klausimas net negalėtų kilti. Esaties ir privalomybės sutapimas yra būtina šios aukščiausios objektyviosios dvasios pakopos ypatybė. Net dorybės tampa retu reiškiniu, bet ne todėl, kad daugėja nedorėlių. Dorybes mąstytojas sieja su individualiais charakterio bruožais, su savita žmogaus prigimtimi. Tuo tarpu dorovė yra gerai žinomų, išplaukiančių iš esamų aplinkybių pareigų atlikimas. Ypatingų savybių ar sugebėjimų retai teprireikia. Individualūs ir bendri interesai idealiai sutampa. Kur Hegelis mato tokį sutapimą ir kaip jį bando grįsti, nagrinėjome ankstesniame skyrelyje. Tereikia priminti, jog nebūtina tikrosios dorovės būklę manyti esant (buvus) konkrečioje valstybėje. Galima būtų ją įsivaizduoti kaip žmonijos siekį. Tai teisingi įstatymai bei elgesio normos ir individai, kurių troškimus bei veiksmus jie atitinka. Hansas Georgas Gadameris primena, kad, pripažindami įstatymus bei papročius, vis dėlto galime juos suvokti kaip svetimus ir varžančius. Net ir Hegelio sistemoje subjektyviąją dvasią ir objektyviąją dvasią sutaiško tik absoliučioji dvasia (9; p. 68).

Baigdami aptarti šias bendrąsias moralės filosofijos problemas, galime teigti, kad Hegelio gero elgesio šaltinių samprata skiriasi ir nuo sensualistinės, ir nuo sokratiškosios. Reikia atsiminti, jog žinojimas Hegeliui yra būtina, bet nepakankama gero elgesio sąlyga. Jis pabrėžia stiprios valios ir gerų įpročių reikšmę. Mąstytojo laisvės samprata skiriasi nuo prigimtinės būklės teoretikų nuostatų ir nuo kantiškosios laisvės sampratos. Kritikos susilaukia ir romantikų mintys. Visų norų tenkinimą Hegelis laiko ne laisve, o savivale, begalinį subjektyvumą – tik

negatyvia laisve. Priešinimasi polinkiams ir pareigų vykdymą mąstytojas laiko vien formaliu principu. Akivaizdu, kad Hegelio etika savotiškai švelnesnė. Jo manymu, į elgesio akstinus įeina ir aistros, instinktai, egoistiniai dvasiniai interesai, bet vien todėl nereikia šio elgesio nelaikyti etiškai vertingu. Jo vertė priklauso ne tiek nuo akstinų, kiek nuo veikiančiojo sąmonės santykio su jais ir iš anksto nenumatomos poelgio reikšmės tolesnei istorijai. Pastarosios reikšmės nenusipėjamumas ir tai, kad ne kiekvienam individui privalu paklusti esamoms elgesio taisyklėms, įteisina principus, kitaip keliančius grėsmę paprastai žmogiškai laimei.

Žinomiausias Hegelio etikos aspektas yra moralės ir dorovės sąvokų išskyrimas. Ne naujiena, kad yra privalu gerai elgtis ne dėl baimės būti nubaustam ir ne vien dėl noro klausyti autoritetų. Žmogaus poelgius turi lemti jo paties vidiniai įsitikinimai, be to, jis turi būti atsakingas ir už tų įsitikinimų pagrįstumą. Taigi moralė yra būtinas ir, deja, kartais pakankamas gero elgesio laidas. Žinoma, dar geriau būti dorovingam, t.y. elgtis ne vien pagal subjektyvią sąžinę ir sąmoningai paklusti valstybės įstatymams bei joje priimtiems įsitikinimams. Kita vertus, Hegelis nurodo, kad esama laikotarpių, „kai tai, kas realybėje ir papročiuose laikoma teise bei gėriu, negali patenkinti geriausiųjų žmonių valių“ (2; p. 221), o skaitytojai tokią būklę regi akivaizdžiai. Susidaro keista situacija. Sąvokoms teikdami hėgeliškas prasmes, turime pripažinti, jog tikra moralė reiškiasi tik dorovės forma, bet ne visas esamos dorovės normas galime laikyti gero elgesio pamatu. Tai nemenkina šio mąstytojo etikos sistemos. Priešingai, moralės ir dorovės sąvokų skyrimas leidžia susimąstyti apie tai, kad vis dar esama ne vien netyrų, bet paprasčiausiai nereiklių sąžinių ir blogo, bet įprasto normalaus, elgesio.

Vėlesnėse filosofijos sistemose asmeninės moralės ir bendrųjų normų santykis interpretuojamas kitaip. Individualios elgesio taisyklės laikomos vertingesnėmis už visiems įprastas elgesio normas. Arthuras Schopenhaueris ir Siorenas Kierkegaard'as yra griežtai nusistatę prieš individualumo reikšmės sumenkinimą. Schopenhauerio žmogaus idealas – individualus mąstytojas arba menininkas – yra priešpriešinamas miniai, veidmainiškai, riterišškai dorovei, bet ne moralei pačiai savaime.

Dar labiau nuo hėgeliško idealo skiriasi Kierkegaard'o dvasios riteris – išskirtinis individas, kuris vadovaujasi ne protu, o religija ir nukrypsta prieš visuotinę moralę. Iš Friedricho Nietzsche's kilmingųjų moralės koncepcijos matyti, kad kilmingumas nėra atsitiktinė, iš anapusbės gaunama duotybė. Hegelio žodžiais, didžioji istorinė asmenybė yra ilgalaikio kartų lavinimo vaisius. Kilmingieji nebeturi išskirtinių antgamtinių savybių, tos savybės gali būti aprašytos kaip proto galios, tačiau jų elgesio taisyklės skiriasi nuo moralės, kuri priimtina miniai. Martino Heideggerio požiūrį galime suprasti kaip nuoseklias Hegelio subjekto koncepcijos išvadas. Viskas yra tik žmogiška, nėra arba negali būti nieko transcendentiško. Subjektyvumo kritika sustiprinama tik tuo požiūriu, kad individualusis „aš“ nėra kiek nesiskiria nuo visuotiniojo. Tik visuotinis subjektas nustato tai, kas yra, pagrindžia tai, kas yra, tai išmatuoja ir apskaičiuoja. Gamtos ir individo nėra. Vėliau žmogus pasidaro tik tradicijos produktas, tekstų sankirtos taškas. Tad totalitaristinė Hegelio etikos nuostata turėjo įtakos ne vien antihumaniškoms XX amžiaus ideologijoms. Individualumo praradimą regi bei tyrinėja ir nešališka teorinė mintis.

Literatūra

1. *Hegel G. W. F.* Dvasios fenomenologija. – Vilnius: Pradai, 1997.
2. *Hegel G. W. F.* Teisės filosofijos apmatai. – Vilnius: Mintis, 2000.
3. *Hėgelis G.* Istorijos filosofija. – Vilnius: Mintis, 1990.
4. *Hegel G. W. F.* Filosofijos istorijos paskaitos. – Vilnius: Alma littera, 1999.
5. *Anilionytė L.* Minervos pelėdos skrydis // G. W. F. Hegel. Teisės filosofijos apmatai. – Vilnius: Mintis, 2000. P. 7–20.
6. *Anzenbacher A.* Etikos įvadas. – Vilnius: Aidai, 1998. P. 106–113.
7. *Copleston F.* 18th and 19th Century German Philosophy. – London, New York: Continuum, 2003. P. 189–226.
8. *Findlay J. N.* The Philosophy of Hegel: an Introduction and Reexamination. – New York : Collier Books, 1966.

9. *Gadamer H.-G.* Dvidešimtojo amžiaus filosofiniai pagrindai // Istorija. Menas. Kalba. – Vilnius: Baltos lankos, 1999.
10. *Windelband W.* Die Geschichte der neueren Philosophie in ihrem Zusammenhange mit der allgemeinen Kultur und den besonderen Wissenschaften. Zweiter Band. Von Kant bis Hegel und Herbart. – Leipzig: Druck und Verlag von Breitkopf und Härtel, 1904.
11. *Taylor Ch.* Hegel and Modern Society. – Cambridge: Cambridge University Press, 1979. P. 1–134.
12. *Wood A.* Hegel's Ethics. // The Cambridge Companion to Hegel / ed. by F.C. Beiser. – Cambridge: Cambridge University Press, 1999. P. 211–234.
13. *Мамардашвили М. К.* Формы и содержание мышления. – Москва: Высшая школа, 1968.
14. *Anilionytė L.* Hegelio etika: dorovė prieš moralę // Logos, 2004, Nr. 38 (spaudoje).

PAREIGA VISUOMENEI IR VALSTYBEI

Hegelio požiūrį į valstybę trumpai apibūdina dažnai cituojamas jo teiginys: „Valstybė – tai Dievo ėjimas žemėje: jos pagrindas yra proto, realizuojančio save kaip valia, jėga“ (1; p. 370). Nepaisant to, jog bendra filosofo nuostata yra ta, kad valstybė yra atskiro žmogaus esmė, tikslas ir veiklos produktas, kad „pačiam individui būdingas objektyvumas, tiesa ir dorovė tiek, kiek jis yra valstybės narys“ (1; p. 365), jis pasisako prieš pernelyg piliečių veiksmus reglamentuojančią valstybę. Hegelis nepritaria Platono valstybės idėjai, nes mano, kad ten nėra laisvės išsiskleisti asmenybėms, ir vertina tokią laisvę individams suteikusia krikščionybę.

Mąstytojas pripažįsta, kad kiekvienas asmuo siekia savo egoistinio intereso: „Pilietinėje visuomenėje kiekvienas sau – tikslas, visa kita jam yra niekas. Bet be santykio su kitais jis negali visiškai pasiekti savo tikslų: todėl šie kiti yra priemonės ypatingybės tikslui. Bet ypatingas tikslas, santykiuodamas su kitais, suteikia sau ypatingybės formą ir pasitenkina pats, kartu patenkindamas kitų gerovę“ (1; p. 290). Kodėl atsitinka taip, kad egoistinių veiksmų suma sukuria visuotinę gerovę? Tai filosofas aiškina žmonių poreikių įvairove ir būtinybe sąveikauti tarpusavyje, norint juos patenkinti. „Kiekvienas, įgydamas, gamindamas ir vartodamas pats, būtent taip įgyja ir gamina kitų vartojimui“ (1; p. 306). Be abejo, Hegelio sistemoje tokią darną užtikrina protinga dvasios raida, bet aiškindamas, kaip ji reiškiasi pilietinėje visuomenėje, filosofas nurodo ir empirinę darnos egzistavimo sąlygą. Hegelį galime laikyti valstybę sudarančių atskirų bendruomenių šalininku. Jo nuomone, visuomenės gerovę užtikrina jos susiskirstymas į atskirus luomus ir korporacijas. Individas turi teisę pasirinkti savo veiklos sritį ir, pasirinkdamas ją savo valia, jaučiasi laisvas. Pasirinkimas kartu reiškia ir norą tapti tikru tos bendrijos dalyviu, t. y. atitikti reikalavimus, keliamus tą padėtį užimančiam asmeniui. Filosofas ne kartą pabrėžia, kad luomo ar korporacijos nario garbė skatina dorą elgesį. „Jei subjektyvi ypatingybė dera su objektyvia tvarka ir kartu išlaiko savo teisę, ji tampa pilietinės visuomenės gyvybingumo, mąstančios veiklos vystymosi, nuopelno ir garbės principu“ (1; p. 313). Svarbu tai, kad individas jaučiasi atsakingas ne tik už šeimą ar tolimą valstybinę valdžią, bet ir už greta esančius ir panašia veikla užsiimančius piliečius. Korpora-

cija turi teisę „priimti narius, atsižvelgiant į jų sugebėjimus ir padorumą“ (1; p. 258); „korporacijos nariui nereikia įrodinėti savo tinkamumo, savo sąžiningai gautų pajamų ir to, kad jis pats yra *šis tas*, jokiais kitais *išoriniais duomenimis*. Taip pat pripažinta, kad jis priklauso tam tikrai visu- mai, kuri pati yra visuotinės visuomenės narė, ir jo interesas bei pastangos nukreipti į nesavanaudišką šios visumos tikslą; taigi korporacijos nario *garbė* yra *jo luomo garbė*“ (1; p. 359).

Taigi geras darbas piliečiui yra garbės dalykas. Laikydamasis protes- tantiškos etikos tradicijos, Hegelis interpretuoja darbą kaip dorovinę vertybę. Padorumas ir luomo garbė reikalauja veiklos, darbštumo, na- gingumo. Galima svarstyti, ar filosofas nėra pernelyg griežtas tiems, kuriems likimas buvo negailestingas. Žmonių, kurie nustojo „teisės, sąžiningumo ir garbės jausmo – išgyventi savo veikla ir darbu“, masę jis vadina prastuomene. Prastuomene masę paverčia ne skurdas, o „tik su skurdu susijęs vidinis nusiteikimas, vidinis pasipiktinimas turtingaisiais, visuomene, vyriausybe ir t. t. Be to, su tuo susiję ir tai, kad žmogus, priklausantis nuo atsitiktinumo, tampa lengvabūdis ir tingus [...] Prastuomenėje gimsta blogis, nes ji netenka garbės, verčiančios savo darbu užsidirbti duoną, ir visgi ji pretenduoja į savo egzistenciją kaip savo teisę“ (1; p. 352). Lyg numatydamas principą, kad užuojauta ir nereiklumas kitam gali reikšti nepagarbą jam, kaip laisvą valią turinčiai būtybei, filosofas teigia, jog pašalpa prastuomenei nėra išėitis, nors taip „vargstančiųjų pragyvenimas būtų užtikrintas, bet neįtarpintas darbu, o tai prieštarautų pilietinės visuomenės principui ir jos individų nepri- klausomybės bei garbės jausmui“ (1; p. 353).

Visais atvejais pasisakydamas už apmąstyta ir organizuotą interesų gynimą, mąstytojas formuluoja masių problemą, ypač išryškėsią XX amžiuje. Ir šiandien aktualiai skamba Hegelio žodžiai: „*dauguma* kaip atskiri asmenys, – o tai mielai suprantama kaip „*liaudis*“, – tiesa, yra tam tikra *draugė*, bet tik *minia*, kaip beformė masė, kurios judėjimas ir veikla būtent todėl būtų tik stichiniai, neprotingi, laukiniai ir siaubingi. Kai ryšium su valstybine santvarka išgirsti kalbant apie *liaudį*, apie šią neorganinę visumą, tai jau iš anksto gali žinoti, kad galima laukti tik bendrybių ir dviprasmiškų deklamacijų“ (1; p. 452). Skeptiškas filoso-

fo požiūris į plačiąją masę remiasi blaiviu jos išsilavinimo vertinimu: „Tauta – kadangi šiuo žodžiu nusakoma ypatinga valstybės narių dalis – yra ta dalis, *kuri nežino, ko pati nori*. Žinojimas, ko nori, o juo labiau, ko nori savyje ir sau esanti valia, protas, yra nuodugnaus pažinimo ir įžvalgos vaisius, o tai būtent ir nėra tautos reikalas“ (1, p. 448).

Autorius įspėja, kad „protingiausią“ valstybės tvarką neįmanoma sukurti nesiremiant pačia tauta. Hegelio teiginiui: „valstybinė santvarka nėra kas nors vien sukurta: ji yra šimtmečių darbas, idėja ir protingumo sąmonė, kiek tai išplėtota tam tikroje tautoje“ (2; p. 412), būtų pritaręs ir Edmundas Burke'as. Įstatymų tinkamumas priklauso nuo tautos saviemonės išsivystymo, iki protingesnės santvarkos reikia priaugti: „Tauta turi jausti, kad jos valstybinė santvarka atitinka jos teisę ir jos būklę, kitaip neturės nei reikšmės, nei vertės, nors išoriškai ir egzistuos. Žinoma, atskiras žmogus dažnai gali norėti ir trokšti geresnės santvarkos, bet tokio vaizdinio išiskverbimas į visą masę yra visai kas kita ir atsiranda tik vėliau“ (1; p. 412). Tad kas turėtų ir galėtų tvarkyti valstybinius reikalus?

Hegelis teigia, kad tam reikalingas visuotinis luomas, dabartine kalba, – valstybės tarnautojai. Filosofas išsamiai nagrinėja valstybės tarnautojų etikos klausimus. Be abejo, svarbiausias reikalavimas tarnautojui – profesinis pasirengimas, t. y. žinios ir įgūdžiai. Iš prigimties turimų gabumų nepakanka, tarnautojas turi būti išauklėtas ir parengtas savo darbui. Jį reikia rinkti iš keleto kandidatų, atsižvelgiant į jų sugebėjimus, šios pareigos negali būti nei perkamos, nei paveldimos. Svarbu ir tai, kad tarnautojui neleistina ieškoti papildomų uždarbių, mat ši reikalavimą autorius mini formuluodamas patį visuotinio luomo apibrėžimą: „*Visuotinis luomas* rūpinasi visuomenės *visuotiniaisiais interesais*, todėl jis turi būti atleistas nuo tiesioginio darbo savo poreikiams tenkinti arba dėl asmeninio turto, arba dėl to, kad valstybė, pretenduodama į jo veiklą, jam atlygins taip, kad privatus interesas bus patenkintas jam dirbant visuotinybės labui“ (1; p. 312). Hegelis pripažįsta, kad valstybės tarnyba reikalauja atsisakyti tenkinti savus ir atsitiktinius subjektyvius tikslus. Kaip užtikrinti tai, kad tarnautojas rūpintųsi tik viešuoju interesu? Jei mes patikėtume hėgeliška nuostata, jog viskas siekia atitikti savo sąvoką, atsakymas būtų labai paprastas. Filosofas rašo: „Tarnautojas nėra paskirtas vie-

nai atskirai atsitiktinei paslaugai, kaip įgaliotinis, bet su šiuo santykiu sieja pagrindinį savo dvasinės ir ypatingos egzistencijos interesą“. Tai, „ką turi atlikti valstybės tarnautojas, yra betarpiškai vertė savyje ir sau. [...] Užtikrintai patenkinant ypatingą poreikį panaikinama išorinė reikmė, kuri galėtų paskatinti ieškoti priemonių jai patenkinti tarnybinės veiklos ir pareigos sąskaita“ (1; p. 439). Taigi noras vykdyti savo kaip valstybės tarnautojo pareigą šioje teorijoje gelbsti nuo visų pagundų jos nevykdyti. Atkreipkime dėmesį į tai, kad valstybės tarnyba suteikia *teisę* valdininkui pasitenkinimą rasti pareigą atitinkančiame darbe ir tik jame. Hegelis nemoralizuoja, jis tik nurodo, kas ne vien egzistuoja, bet ir realiai yra tarnautojai. Jais verta laikyti tik atitinkančius skambius filosofo žodžius: „Vidurinis luomas, kuriam priklauso valstybės tarnautojai, yra valstybės sąmonė ir aukščiausia kultūra. Todėl jis yra ir svarbiausia valstybės atrama teisėtumo ir inteligencijos atžvilgiu“ (1; p. 442).

Literatūra

1. *Hegel G. W. F.* Teisės filosofijos apmatai. – Vilnius: Mintis, 2000. P. 289–503.
2. *Anilionytė L.* Minervos pelėdos skrydis // G. W. F. Hegel. Teisės filosofijos apmatai. – Vilnius: Mintis, 2000. P. 16–20.
3. *Findlay J. N.* The Philosophy of Hegel: an Introduction and Re-examination. – New York: Collier Books, 1966. P. 325–328.
4. *Löwith K.* Von Hegel zu Nietzsche. – Zürich: Europa Verlag, 1953. P. 286–290.
5. *Popper K. R.* Atviroji visuomenė ir jos priešai. – Vilnius: Pradai, 1998. P. 260–261, 265, 272–277.
6. *Sabine G. H., Thorson Th. L.* Politinių teorijų istorija. – Vilnius: Pradai, 1995. P. 636–640, 644–645, 652–655.
7. *Taylor Ch.* Hegel and Modern Society. – Cambridge: Cambridge University Press, 1979. P. 1–134.
8. *Фишер К.* Гегель. Его жизнь, сочинения и учение. Первый полумтом. – Москва, Ленинград: Государственное социально – экономическое издательство, 1933. P. 547–564.

ŠEIMOS ETIKA

Hegelio požiūris į šeimos problemas atspindi jo veikaluose „Dvasios fenomenologija“ ir „Teisės filosofijos apmatai“. Juose išdėstytos šeimos koncepcijos šiek tiek skiriasi. Esminis skirtumas glūdi šeimyninių santykių vertinime jų artimumo požiūriu. „Dvasios fenomenologijoje“ filosofas įrodinėja, kad glaudžiausi esą brolio ir sesers ryšiai, nes „abipusė vyro ir žmonos pagarba yra sumišusi su gamtiniu ryšiu ir juslumu [...] Lygiai toks pat ir antrasis santykis, abipusė *tėvų ir vaikų pagarba*“ (1; p. 336); tuo tarpu brolio ir sesers santykis nesiremia geismu ar jauduliu, kuris kyla tėvams ir vaikams iš suvokimo, kad jie vieni kitiems yra davę arba vieni iš kitų gavę būti. Broliui sesers pripažinimas yra grynas ir nesusimaišęs su gamtiniu santykiu, o seseriai pareiga brolio atžvilgiu yra „pati aukščiausia“ (1; p. 338). Brolio ir sesers meilė čia vertinama kaip aukščiausias, nes grynai dorovinis, šeimos narių santykis.

Tuo tarpu „Teisės filosofijos apmatuose“ autorius ne kartą pabrėžia, jog svarbiausias esąs vyro ir žmonos ryšys, artimesniais laikytini naujosios šeimos nariai, o ne tėvų šeima, tad ir pareigos naujosios šeimos nariams yra svarbesnės. Abiejuose veikaluose šeima apibūdinama kaip betarpiška arba prigimtine dorovinė bendrija, virš jos iškyla aukštesnė dorovės raidos pakopa – pilietinė visuomenė, o virš jos – valstybė. „Dvasios fenomenologijoje“ rašoma, kad „šeimos narių dorovinis ryšys nėra ryšys, pagrįstas jausmu, arba meilės santykis“ (1; p. 331), „Teisės filosofijos apmatuose“ – apie sąmoningą meilę, kaip santuokos pamatą. Šiame veikale Hegelis, kaip ir daugelis kitų autorių, pabrėžia, kad meilė yra šeimos pagrindas, kartu atmesdamas vaizdinį, kad meilė esąs tik jausmas, nes meilė, „būdama jausmas, įgalina visokiausius atsitiktinumus, o dorovėje jų negali būti“ (2; p. 264).

Pasakytina, kad iš pat pradžių apibrėždamas meilės esmę filosofas kalba apie simetrišką dviejų asmenų santykį: „Meilė apskritai yra suvokimas mano vienybės su kitu, kad aš nesu izoliuotas sau, o įsisažmoninu save tik atsisakydamas savo būties sau ir pažindamas save kaip savo vienybę su kitu ir kito su manimi“ (2; p. 261). Tačiau apibrėždamas vyro ir moters paskirtį šeimoje, filosofas teigia jų pareigas esant skirtingas. Moteris savo dorovinę paskirtį realizuoja tik garbinguose santuokiniuose santykiuose,

o „tikrasis substancialus vyro gyvenimas vyksta valstybėje, moksle ir pan., be to, kovojant bei dirbant, santykiuojant su išoriniu pasauliu ir su pačiu savimi“ (2; p. 271). Hegelio nuomone, šeimos turtu disponuoti turėtų vyras (priminsime, kad ir gyvenime jis pats tvarkė namų ūkio išlaidas), o užsiimti pradiniu doriniu vaikų auklėjimu – moteris.

Moteriškumas ir vyriškumas „Dvasios fenomenologijoje“ nagrinėjami kaip atskiri pradai: pirmasis yra susijęs su betarpiškumu, gamtiškumu, seniausia paprotine, Hegelio terminu, dieviškąja teise; antrasis – su sąmoningumu, pozityviąja, valstybės priimta žmogiškąja teise. Pirmasis įstatymas nustato, kad svarbiausia yra pareiga šeimos nariui, antrasis liepia pirmiau atsižvelgti į žmogaus kaip piliečio nusižengimus arba nuopelnus. Abu įstatymai yra vienas su kitu susiję, kaip ir šeima bei bendruomenė nėra „kažkas tik savyje ir sau“ (1; p. 339), bet yra galimas ir jų nesuderinamumas, pavyzdžiui, kai sesers pareiga broliui jį palaidoti susiduria su pareiga paklusti valstybės įstatymui, liepiančiam pasmerkti šios valstybės išdaviką. Skaitytojas tikriausiai jau atpažino Antigonės dramą ir domisi, kaip jos poelgį vertina Hegelis. Vienprasmišio jo palaikymo arba pasmerkimo Sofoklio herojė nesusilaukia. Ši istorija daugelyje filosofo veikalų iliustruoja tai, kad neįmanoma „visiškai teisingai“ nustatyti, kuri iš atskirų dvasios raidos apraiškų yra svarbesnė, teisingiausias sprendimas priklauso nuo istorinių aplinkybių. Aiškindamas atskiro individo tapsmą dorovingu žmogumi, mąstytojas teigia, kad pradžioje dorovė turi būti įdiegta vaikui kaip jausmas, tad vyriškasis racionalumas, protingas tikslų ir priemonių apsvaistymas jo teorijoje atsiduria *virš* vadinamosios moteriškos širdies logikos.

Apibūdinamas santuoką kaip iš esmės dorovinį santykį, Hegelis kritikuoja ankstesnių, ypač prigimtinių, teisių, santuokos kaip vien fizinio lyčių santykio apibrėžimą. Taip pat jis nesutinka ir su santuokos kaip vien pilietinio kontrakto samprata ir sako, kad net Kantas nužemina santuoką iki abipusio sutartinio naudojimosi formos.

Mąstytojas pasisako už oficialaus santuokos sudarymo būtinybę, nes ceremonijos metu sąjunga būna konstituojama kalba, o kalba jo filosofijoje priskiriama prie aukščiausių dvasingumo apraiškų. Tiems, kurie mano, kad oficialus santuokos sudarymas esąs vien formalumas, galintis įžeisti meilės

jausmą bei pažeisti santykio intymumą, filosofas atsako, kad „nuomonė, pretenduojanti duoti meilei aukščiausią laisvės, gilumos ir užbaigtumo sąvoką, iš tikrųjų meilėje veikia doroviškumą, aukštesnį grynai prigimtinio polinkio slopinimą ir atstūmimą, natūraliai glūdintį *gėdos* jausme ir apibrėžtesnės dvasinės sąmonės dėka iškeliamą iki *skaistumo* ir *padorumo*“ (2; p. 269). Papildydamas šią mintį, jis ironiškai atsiliepia apie romantikų išaukštintą juslinį atsidavimą, neva įrodantį meilės laisvę ir gilumą.

Hegelis teigia, kad šeima gali būti sudaroma dėl spontaniškai gimusio dviejų žmonių polinkio arba (ir šis variantas jam atrodo tinkamesnis) sutuoktinius gali parinkti jų tėvai. Svarbu, kad santuoka būtų sudaroma vieną kartą ir visam gyvenimui. Kartu filosofas pripažįsta, kad „negali būti ir teisinio pozityvaus ryšio, kuris galėtų priversti kartu laikyti subjektus, jeigu jiems kilo kokių ir priešiški jausmai bei veiksmai“ (2; p. 280). Jis pasisako už galimybę nutraukti santuoką tik esant ypatingoms aplinkybėms, ne savavališkai, o dorovinio autoriteto – Bažnyčios ar teismo – sprendimu, o įstatymų leidėjams siūlo apsunkinti galimybes išardyti santuoką.

Mąstytojas rašo, kad „šeimai būdingas specifinis, *pozityvus tikslas* yra pavienis asmuo kaip toks“ (1; p. 332), ir, aiškindamas šeimyninių santykių išskirtinį bruožą, pabrėžia, kad šeimos narius turi sieti ne atsitiktinė pagalba ar paslauga, o nuolatinis įsipareigojimas rūpintis vieni kitais, pirmiausia ne kaip piliečiais, o kaip paprastais individualais. Šeimos paskirtis, Hegelio nuomone, nesanti ir turto bei galių įsigijimas ir išsaugojimas. Priešingai, bendra šeimos nuosavybė turinti tenkinti šeimos narių poreikius. Filosofas pripažįsta, kad nuosavybės poreikis, egoistinis turto troškimas yra pateisnami, jeigu jie tarnauja šeimos labui, nes tokiu atveju atskiros ypatingo asmens siekis virsta ir rūpesčiu tuo, kas bendra, ir lėšų tam įgijimu.

Vaikų vergovę ir moterų turtinę diskriminaciją mąstytojas kritikuoja ne vien „Teisės filosofijos apmatuose“ bet ir „Istorijos filosofijoje“. Nagrinėdamas senovės Romos istoriją, jis rašo: „taigi romėnas neturi šeimyninių santykių kaip gražių laisvų santykių, grindžiamų meile ir jausmu, bet vietoj pasitikėjimo reiškiasi žiaurumo, priklausomybės ir paklusnumo principas. Iš esmės santuoka savo griežtu ir formaliu pavidalu turėjo daiktiškojo santykio pobūdį [...] Vyras gaudavo teisę į savo žmoną, į savo dukterį ir jos turta, ir viską, ką ji įsigydavo, ji igydavo savo

vyrui“ (3; p. 309). Hegelio nuomone, turtą reikia laikyti bendra nuosavybe, o naudotis vaikų paslaugomis galima tik dėl bendro šeimos intereso ir svarbiausia siekiant jų pačių auklėjimo tikslo.

Mąstytojas pasisako prieš paveldėtojų pasirinkimo laisvę, nes mano, kad davus laisvę rinktis, kam atiteks sukauptas turtas, galimi piktnaudžiavimai jo siekiančiųjų asmenų paslaugomis, šeimos materialinio pamato suardymas ar bent jau su testamentu susijęs tam tikras nemalonumo jausmas, nes jame savavališkai skelbiama, kas yra tie, kuriems turto savininkas yra palankus. Hegelis sako, kad „teisės savavališkai sudarinėti testamentus pripažinimas daug lengviau tampa dorovinių santykių pažeidimo ir niekšingų pastangų bei tokios pat priklausomybės pretekstu [...] Sudaro sąlygas pateisinti tuštybę ir valdingą kankinimą“ (2; p. 283).

Akivaizdu, kad tikrai šeimai būtini vaikai. Apie tai Hegelis rašo labai vaizdingai: „Motina vaikuose myli savo vyrą, o šis juose – savo žmoną; vaikas yra prieš juos abu kaip jų meilė. Jeigu turte vienumas yra tik išoriniame daikte, tai vaikuose jis yra dvasingume, kuriame tėvai yra mylimi ir kurią jie myli“ (2; p. 277). Kaip jau minėta, filosofas nesutinka su nuomone, kad dorovė gali būti įgimta, todėl tėvų pareiga yra vaiką auklėti. Aiškindamas, kaip geriausiai doroviškai auklėti vaikus, Hegelis primena pitagoriečių principą: padaryti vaiką „valstybės, turinčius gerus įstatymus, piliečiu“ (2; p. 258). Autorius nepritaria rusoistinei nuostatai, kad auklėjant reikia izoliuoti žmogų nuo visuomenės, stengtis, kad jis taptų svetimam pasaulio įstatymams. Mąstytojui taip pat nepriimtinas auklėtojo nuolaidžiavimas ugdytiniui, jis mano, kad „pagrindinis auklėjimo momentas yra drausmė, kurios prasmė – palaužti vaiko užsispyrimą, kad būtų išrauta tai, kas vien jusliška ir įgimta. Jeigu vaikuose neugdomas paklusnumo jausmas, skatinantis siekimą tapti savarankiškiems, tai jie darosi akiplēšiški ir įžūlūs“ (2; p. 278). Nors vaikų auklėjimo problemoms „Teisės filosofijos apmatuose“ yra paskirti tik keli lapai, juose atsiranda vietos nurodymui apie bausmes neklusniems vaikams. Filosofas įspėja, kad bausmių vaikams tikslas nesąs tas pats, kaip bausmių asmenims, kurie jau pajėgia būti atsakingais už savo veiksmus. Bausmių vaikams tikslas nėra teisingumas savaime, o drausminimas ir auklėjimas, jis „subjektyvios, moralinės prigimties, ir yra atgrasinimas nuo dar prigimties suvaržytos laisvės ir

iškėlimas visuotinybės vaikų sąmonėje bei jų valioje“ (2; p. 277). Hegelio priekaištų susilaukia ir pedagogo bandymai ugdyti vaikus pasinaudojant įprastesne žaidimo forma. Mąstytojas ironizuoja, kad „žaidžiamoji pedagogika jau patį vaikiškumą laiko kažkuo reikšmingu savyje, ir šitaip pateikia vaikams ir sumenkina jų rimtumą bei pačią save iki vaikiškos, pačių vaikų nevertinamos formos“ (2; p. 279); dėl jos gali išnykti vaikams iš prigimties būdingas troškimas priklausyti suaugusiųjų pasauliui, pažinti tikrovę. Šitaip pedagogas gali paskatinti tuštybę ir pasipūtimą, jei vėliau vaikas šį pedagogą atsimins kaip žaidimu pavertusį rimtus dalykus.

Nagrinėdamas pilietinės visuomenės klausimus, mąstytojas aptaria tėvų ir visuomenės teises į vaikų auklėjimą. Laikydamas žmogų ne vien šeimos, bet ir pilietinės visuomenės nariu, jis teigia, kad prižiūrėti ir veikti vaikų auklėjimą privalo ne vien tėvai. Visuomenė turi teisę užkirsti kelią tėvų savivalei ir veikti pasikliaudama savo patikrintomis pažinūromis, o kaip tokios leistinos veiklos pavyzdžius nurodo teisę priversti tėvus savo vaikus leisti į mokyklą ir rūpintis jų skiepijimu.

Literatūra

1. *Hegel G. W. F.* Dvasios fenomenologija. – Vilnius: Pradai, 1997. P. 336–340.
2. *Hegel G. W. F.* Teisės filosofijos apmatai. – Vilnius: Mintis, 2000. P. 260–288.
3. *Hegel G.* Istorijos filosofija. – Vilnius: Mintis, 1990. P. 309–311.
4. *Anilionytė L.* Minervos pelėdos skrydis // *G. W. F. Hegel.* Teisės filosofijos apmatai. – Vilnius: Mintis, 2000. P. 8, 16.
5. *Findlay J. N.* The Philosophy of Hegel: an Introduction and Re-examination. – New York: Collier Books, 1966. P. 322–325.
6. *Krumpel H.* Zur moralphilosophie Hegels. – Berlin: Deutscher Verl. der Wiss., 1972.
7. *Фишер К.* Гегель. Его жизнь, сочинения и учение. Первый полутом. – Москва, Ленинград: Государственное социально – экономическое издательство, 1933. P. 542–547.
8. *Овсянников М. Ф.* Философия Гегеля. – Москва: Изд. социально-экономической лит., 1959. P. 194–195.

UGDYMO SAMPRATA

Kaip minėjome pirmame skyrelyje, Hegelis buvo ne vien mąstytojas teoretikas, bet ir profesionalus pedagogas. Tai, kad po „Teisės filosofijos apmatų“ jis neberašė veikalų, o rengė tik paskaitų konspektus, taip pat gali liudyti, jog Hegelis buvo talentingas dėstytojas. Pedagogikos problemas jis kelia gimnazijos direktoriaus kalbose, laiške apie filosofijos dėstymą universitete, atsiliepime apie jos dėstymą gimnazijose. Lietuvių filosofas P. Kuraitis teigia, kad „kalbos iškilmingose dovanų dalinimo šventėse parodo, kaip atsakingai, rimtai ir kilniai žiūrėjo Hegelis į savo, kaip gimnazijos rektoriaus, ir į pačios gimnazijos pašaukimą ir uždavinius“ (8; p. 181).

Pasak Hegelio, „pedagogika yra menas padaryti žmones dorus: ji žiūri į žmogų kaip į natūralią esybę ir parodo kelią jam iš naujo gimti, savo tikrąją prigimtį pakeisti antrąja, dvasine, kad šis dvasingumas jam taptų įpročiu“ (2, p. 256). Lavinimas yra ypatingybės suvienodinimas, nuglotninimas. Laiške Fr. Raumeriui Hegelis kritikuoja pedagogų prietarą, kad mintys būna savarankiškos tik tada, kai jos skiriasi nuo kitų žmonių minčių, o tos savarankiškos mintys būna vertinamos už jų neskoningumą bei kvailumą, nes dažniausiai tik tai jas ir skiria nuo senų tiesų (3; p. 100). Kaip vieno ar kito veiksmo įtakos auklėtiniui rezultatus teks vertinti gėrio požiūriu, parodys ateitis, bet griežta kontrolė nepakenkia ir didžiai asmenybei. Ne ekscentriškas individualumas ar originalumas, o bendrų mąstymo, elgesio, kūrybos principų žinojimas ir naudojimas turi skatinti veiklą, atitinkančią (nors nebūtinai sąmoningai) bendrą kultūros raidos tendenciją. Pedagogas turi suvokti esamą padėtį, išskirti deramo elgesio pavyzdžius, parodyti, kas teisinga. Necivilizuotas elgesys nėra toleruotinas. Hegelio nuomone, lavinimas neturi būti priemonė kokiam nors kitam tikslui (pvz., išugdyti subtilų intelektualų malonumą vertintoją), nes tai savaime yra tikslas. Jis turi teikti visuotines vertybes, pirmiausia intelektualumą, neleisti neapgalvotai elgtis. Žmogus visuomet elgiasi pagal polinkį, pabrėžia Hegelis. Tuščia laisvė yra tik abstrakti. Reikalavimai atlikti abstrakčią pareigą yra veikla, neduodanti vaisių nei pedagogui, nei jo auklėtiniui. Moralizavimas nėra pats tiesiausias kelias asmenybei ugdyti. Norimas tokio

kalbėjimo rezultatas gali būti netiesioginis, o pats moralizavimas gali būti suvokiamas su ironija. Dažnai moralizavimas veikia tik kaip aktyvios pozicijos pavyzdys. Veikia ne sakymo prasmė, o pats sakymo aktas. Auklėtojas turi analizuoti polinkius ir skatinti tuos, kurie siekia visuotinių gėrybių, padėti suvokti, kad tik harmoninga valstybė, nesavanaukiški jos narių poelgiai garantuoja tikrąją jos narių laisvę. K. Löwitho nuomone, humanistinio ugdymo tikslu Hegelis laiko žmogaus parengimą tapti piliečiu, todėl ir lavintis siūlo gyvenant bendrijoje, kurios narius sieja tradicinės teisės.

Hegelio mokiniai prisimena jo atlaidumą, pagarbą auklėtiniams ir tai, jog būtina buvo tapti vertam mokytojo pagarbos. Hegelis ne kartą pabrėžia, kad tik paklūstant galima išsiugdyti valią, susiformuoti mąstymą savarankiškai kūrybinei veiklai. Jis mano, jog anksčiau jaunuoliai buvo auklėjami, o dabar tai paliekama jų pačių valiai, nors neaišku, ar jų valia atitinka teisingus įsitikinimus, padedančius egzistuoti bendrai gerovei. Auklėjimas turi būti veiklus, net ir prievartinis. Pedagogo prievartą auklėtiniui Hegelis interpretuoja kaip priešinamą prigimtinai, neišlavintai valiai, kuri pati nepripažįsta tikrosios laisvės. Žmogus yra išugdomas tik griežtai disciplinuojant jo polinkius ir poreikius.

Hegelis pabrėžia mąstymo disciplinavimo ir klasikinio išsilavinimo prioritetą, vertina sistemingą ugdymo turinio atranką, o ne beribę toleranciją. Jis primena, kad Pitagoro mokiniai pirmus 4 metus privalėjo tylėti, ir siūlo pamatinių dalykų mokytis mintinai: „Tam, kad turėtume žinių, kokių tik norite, netgi pačių aukščiausiųjų, reikia jas turėti atmintyje, tad, pradėdami iš kitos pusės [įsiminimo], turėtume daugiau laisvės ir paskatų savarankiškam mąstymui“ (4; p. 332). Gimnazijos rektoriaus kalboje mokslo metų pabaigos proga Hegelis pabrėžia tai, kad gimnazistai turėtų stengtis įgyti sistemingą pasaulėvaizdžio sampratą. Tuo tikslu jis siūlo pradėti mokytis senųjų kalbų gramatikos. Žinoma, senovės graikų ir lotynų kalbų mokymasis jau ir Hegelio laikais nebebuvo savaime tikslas. Gramatika buvo ir tebėra paprasčiausias kategorijų, sąvokų tvarkos pavyzdys. Nuo jos prasideda mokinio susitikimai su neempirinių dalykų sistemomis. Išmokstama mintyse atsiriti boti nuo konkrečių (įprasta, nehėgeliškąja prasme) daiktų, procesų, re-

zultatų, savybių, veiksmų, būsenų vaizdinių, mąstyti tik tai, kas jiems bendra ir jų visų sudaromą struktūrą.

„Dvasios fenomenologijos“ pratarmėje filosofas nurodo, kad norėdamas išsimokslinti kiekvienas individas tarsi pakartoja visuotinės dvasios formavimosi pakopas, tik tai, kas žiniose „anksčiau buvo pati dalyko esmė, dabar yra tik pėdsakas; jo pavidalas neryškus ir tapęs paprastu atspalviu. Individas, kurio substancija yra aukščiau stovinti dvasia, šitą praeitį pereina kaip tas, kuris, imdamasis aukštesnio mokslo, apžvelgia parengtines, seniai jo įsisavintas žinias, kad atgaivintų jų turinį“ (1; p. 47). Taigi švietimas turi padėti individui perimti ne vien naujausias mokslo žinias, bet ir bent bendrais kontūrais nužymėtą visą ankstesnę jų vystymosi istoriją.

Hegelio nuomone, parengti mokinio protą savarankiškam mąstymui turėtų graikų ir romėnų literatūros klasika, religija, empirinė psichologija, logika. Autorius įtraukia ir filosofijos bei metafizikos elementus – Dievo įrodymą bei Kanto kategorijas ir antinomijas. Toks lavinimas turi nustelbti polinkį tuščiažodžiauti ir nerišliai mąstyti. Pradedantieji išmokimu ir tik po to savarankiškai mąstantieji išvengtų tuščių pretenzijų, originalumo dėl originalumo. Hegelio nuomone, „tikrasis originalumas, kurdamas dalyką, reikalauja tikros kultūros [arba išsilavinimo, nes originale – Bildung], tuo tarpu netikrasis pasireiškia neskojingumu, kuris ateina į galvą tik nekultūringiems [atitinkamai – Ungebildeten] žmonėms“ (2; p. 297).

Mokymas ir auklėjimas turi būti vieningi. Mokymasis nėra vien gatavų tiesų įsisąmoninimas, auklėjimas nėra vien elgesio taisyklių perdavimas. Prioritetą Hegelis teikia klasikiniam išsilavinimui. Jo vaizdingu palyginimu, „pati kilniausia medžiaga pačia kilniausia forma – auginiai obuoliai sidabro dubenyse telkiasi antikos kūrinuose“ (5; p. 238). Antikos pažinimas turi suformuoti žmogaus skonį, nes ši kultūra yra vertingiausia, kas apskritai egzistavo. Kodėl Hegelis vertina būtent klasiką, kokios priežastys lemia tai, kad būtent klasiką jis laiko pavyzdžiu? Autorius nurodo daug priežasčių. Antikoje jis mato dorybes, neturinčias jokios moralinės dviprasmybės, tėvynės meilę, charakterių ir poelgių didybę, piliečių laisvę, vidinę visuomeninio ir privataus gyvenimo,

papročių ir veiklos vienybę. Įstatymai ir pareigos ten egzistuoja ne kaip tolimos, iš šalies primestos instrukcijos, o kaip gyvos papročių ir šlovinčių poelgių apraiškos. Antika gali būti aiškumo pavyzdys vėlesnei, pasyvių izoliuotų individų ir painių jų santykių kultūrai. Hegelis teigia, kad reikia žinoti net antikos prietarus ir klaidas. Tik visapusiškas senosios kultūros pažinimas leidžia jaustis joje kaip namie. Savo auklėtiniams filosofas siūlo išsaugoti šį pamatinį kilnaus gyvenimo supratimą. Jis suteiktų galimybę trumpam pasislėpti nuo esamo gyvenimo ir į jį grįžti sustiprėjusiems ir atsinaujinusiems. Hegelis sako, kad „pedagogika nustato naują senų dalykų santykį su visuma, tuo būdu ir išsaugo, ir pakeičia bei atnaujina tai, kas esminga“ (5; p. 233). Tad pats antikos aktualus turinys kinta, vienu metu aktualu yra viena, kitu – kita, ir antikos kultūros turinį galima suvokti kaip humanistinio auklėjimo turinį apskritai. 1813 mokslo metų atidarymo proga Hegelis kalbėjo, kad gyvenimo pilnatvės įsivaizdavimą pirmiausia teikia „*studia humaniora*, jos mums duoda artimiausią supratimą apie viso to, kas žmogiška, visumą“ (6; p. 286). Klasiką sudaro kūriniai, kuriuos kiekviena epocha patikrina ir toliau laiko tobulais. Jie turi ne vien puikią formą, bet ir visada esmingą turinį. Pabrėždamas lavinimo medžiagos ir turinio sąsają, Hegelis palygina proto ir dvasinių galių lavinimo medžiagą su šviesa ir oru, ne tik skatinančiais augalo reprodukcijos galias, bet ir teikiančiais jam maistą. Apibendrintai galima sakyti, kad Hegelis reikalauja motyvuotai atrinkti lavinimo medžiagą, sistemingai, metodiškai ją naudoti, neskatinti nei natūralių, neapgalvotų poelgių, nei savarankiškumo dėl savarankiškumo.

Literatūra

1. *Hegel G. W. F.* Dvasios fenomenologija. – Vilnius: Pradai, 1997. P. 46–47.
2. *Hegel G. W. F.* Teisės filosofijos apmatai. – Vilnius: Mintis, 2000. P. 163–164; 256–258; 295–297.
3. *Hegel an v. Raumer* – 2.VIII. 1816 / Briefe von und an Hegel. Band II, 1813–1822 // Hrsg. von J. Hoffmeister. – Berlin: Akademie Verlag, 1970.

4. *Hegel G. W. F. Ueber den Unterricht in der Philosophie auf Gymnasien // Sämtliche Werke. Band III. // Hrsg. von H. Glockner. – Stuttgart: Fr. Frommanns Verlag, 1927.*
5. *Hegel G. W. F. Gymnasialrede um 29 September 1809 // Sämtliche Werke. Band III. // Hrsg. von H. Glockner. – Stuttgart: Fr. Frommanns Verlag, 1927.*
6. *Hegel G. W. F. Gymnasialrede um 2 September 1813 // Sämtliche Werke. Band III. // Hrsg. von H. Glockner. – Stuttgart: Fr. Frommanns Verlag, 1927.*
7. *Gulyga A. Hėgelis. – Vilnius: Mintis, 1984. P. 86–90.*
8. *Kuraitis P. Apie Hegelį ir jo absoliutinį idealizmą // Filosofijos raštų rinktinė. – Oak Lawn, Il: Ateitis, 1990. P. 181–182.*
9. *Löwith K. Von Hegel zu Nietzsche. – Zürich: Europa Verlag, 1953. P. 312–317.*
10. *Ozmon H.A, Craver S.M. Filosofiniai ugdymo pagrindai. – Vilnius: Pradai, 1996. P. 30–33.*
11. *Tubbs N. Hegels Educational Theory and Practice. // British Journal Of Educational Studies, 1996. T. 44, nr. 2, p. 181–199.*
12. *Фишер К. Гегель. Его жизнь, сочинения и учение. Первый полумт. – Москва, Ленинград: Государственное социально – экономическое издательство, 1933. P. 62–67.*

SEMINARO UŽDUOTYS

Rengiantis seminarui, studentams siūloma paskaityti Hegelio knygų ištraukas. Etikos problemos aptariamoms ir „Dvasios fenomenologijoje“ (Hegel G. W. F. Dvasios fenomenologija. – Vilnius: Pradai, 1997), bet šiame veikalė dar nėra išplėtos dorovės sąvokų sistemos. Net žymusis dorovės ir moralės sąvokų atskyrimas atsiranda tik „Teisės filosofijos apmatuose“. Pateikti klausimai turėtų atkreipti studentų dėmesį į pagrindinius mąstytojo etikos momentus bei paskatinti apmąstyti jo nuostatas platesniame etikos istorijos kontekste. Papildomos medžiagos siūloma ieškoti veikaluose, nurodytuose literatūros sąrašuose po III–V skyrelių.

Literatūra

1. *Hegel G. W. F.* Teisės filosofijos apmatai. – Vilnius: Mintis, 2000. P. 42–100, 182–260.
2. *Hegel G.* Istorijos filosofija. – Vilnius: Mintis, 1990. P. 42–68, 93–94, 97, 131–136.

Klausimai

1. Kas yra gėris? Raskite ir paaiškinkite keletą apibrėžimų.
2. Kas yra poelgis? Kuo skiriasi sumanymas ir ketinimas? Kas yra gerovė?
3. Ar visada dėl visų savo veiksmo pasekmių kiekvienas žmogus turi jaustis kaltas?
4. Kokių atvejų atsiranda teisė į neteisėtą poelgį?
5. Ar jausmas, entuziazmas, gera širdis yra pakankami deramo elgesio šaltiniai?
6. Nuo ko priklauso žmonių poelgiai? Kodėl? Ar sutinkate su autoriaus argumentais?
7. Palyginkite Hegelio ir Descartes'o požiūrį į aistras.
8. Ar žinojimas, kas yra geras elgesys, besąlygiškai lemia tokį elgesį?
9. Kodėl „gėris dėl gėrio“ vadinamas tuštybe?
10. Kuo skiriasi Hegelio ir Kanto požiūriai į polinkio bei pareigos santykį?
11. Kuo skiriasi formalioji ir tikroji sąžinė?
12. Kodėl abstrakti teisė, moralė nėra pakankamas deramų žmoniškų santykių pamatas?
13. Kokį žmogų Hegelis laiko dorovingu?
14. Kaip susisieja laisvė ir būtinybė? Apibūdinkite Hegelio požiūrį į individo ir valstybės santykius. Ar sutinkate su autoriaus istorijos priemonių samprata?
15. Kuo ypatingos pasaulinės istorijos asmenybės? Kokie jų tikslai? Ar jos privalo paklusti esamoms elgesio normoms?

HEGEL'S ETHICS

Contents

Preface	5
Epoch and personality	6
Peculiarities of philosophy	11
Main concepts of ethics.....	23
Development of moral phenomena.....	30
Duty to society and the state	42
Family ethics	46
Notion of education	51
Tasks of seminar	56

SUMMARY

This course on Hegel's ethics is designed for students of moral philosophy. It consists of seven lectures and one seminar. The course starts with a short review of Hegel's life and work. It continues with an analysis of the main topics of his philosophy. The main attention is focused on his philosophy of morals. Hegel considers the ethical concepts of freedom, goodness, justice and standards of social ethics (*Sittlichkeit*), and shows that their content is not constant but depends on the development of the consciousness.

The concept of freedom starts with a formal right that is characterized as an immediate existence of will. Individual conduct is subjected to external power. Hegel argues that the will is free when it is externally unrestricted but limits itself by means of reason. In his ethics he makes the distinction between subjective and social morality. Subjective morality is considered as personal conviction and conduct which corresponds to it.

Here the convictions concerning good and evil are merely subjective. He performs his duties and acts according to his understanding of justice

while pursuing the common good or welfare. Hegel thinks that the Kantian principle of duty for duty's sake is devoid of content. He insists that the satisfaction of needs, wishes, desires and passions are not necessarily contrary to ethically relevant conduct. Personal wishes must be evaluated from the point of view of common interests.

Real conformity of individual and common interests is a characteristic of social ethics. According to Hegel, the general principles of conduct constitute the basis of personal freedom. They reflect the world's rational order; therefore, the free will has to act according to them.

The course continues with an analysis of special issues in ethics, such as family ethics and professional ethics for civil servants. The last lecture deals with the characteristics of Hegel's education theory. During the seminar, original texts by Hegel are analyzed. This work helps students to understand the topics discussed and to develop their research skills.

Rūta Marija Vabalaitė
HEGELIO ETIKA

Mokomasis-metodinis leidinys

Redagavo Marija Staskevičienė
Maketavo Laura Barisienė
Viršelio dailininkė Eglė Varankaitė

SL 605. Sp. l. 3,75. Tir. 150 egz. Užsak. Nr. 04–071
Išleido Vilniaus pedagoginis universitetas, Studentų g. 39, LT–08106 Vilnius
Spausdino VPU leidykla, T. Ševčenkos g. 31, LT–03111 Vilnius
Kaina sutartinė